

ГЕРОНТОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
GERONTOLOŠKO DRUŠTVO SRBIJE

ЈЕДНАКОСТ

Кабинет министара без портфола задужени
за координирају активности у области
родне равноправности, спречавања
исклањања жена из политичког
и политичког остваривања жена

EQUALITY

Office of the Minister without Portfolio for
Coordinating Activities in Gender Equality,
Preventing Violence Against Women,
and Economic and Political
Empowerment of Women

“НЕРАВНОПРАВНО РАВНОПРАВНЕ”

Перцепција родне дискриминације
код старијих жена

Наташа Тодоровић, Милутин Врачевић,
Јелена Стојилковић Ђатовић и Тијана Вељковић

Београд, децембар 2025.

“НЕРАВНОПРАВНО РАВНОПРАВНЕ“
Перцепција родне дискриминације код старијих жена

Наташа Тодоровић
Милутин Врачевић
Јелена Стојилковић Ђатовић
Тијана Вељковић

ГЕРОНТОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
„НЕРАВНОПРАВНО РАВНОПРАВНЕ“ -
Перцепција родне дискриминације код старијих жена

Издавач

Геронтолошко друштво Србије

За издавача

Наташа Тодоровић

Дизајн корица

Милутин Врачевић

Штампа

Print & Gift, Сопот

Тираж

100

ISBN

978-86-83266-00-5

Београд, децембар 2025.

“Овај пројекат подржан је од стране Кабинета министарке без портфеља задужене за координацију активности у области родне равноправности, спречавања насиља над женама и економског и политичког оснаживања жена. Мишљење које је изнето у овој публикацији је мишљење аутора и не представља нужно и мишљење Кабинета.”

Изјаве захвалности

Захваљујемо се свим старијим женама које су учествовале у фокус-групним дискусијама и дубинским интервјуима. Њихова спремност да отворено говоре о томе шта за њих значи родна равноправност и зашто је она важна — не само за њих саме, већ и за будуће генерације — представља чин храбрости, жеље да се њихов глас чује, као и посвећености друштвеним променама.

Сусрети током фокус група били су више од истраживања – били су процес узајамног учења и разумевања. Док смо ми сазнавали о њиховим искуствима, ставовима и потребама, учеснице су се кроз разговор и размену оснаживале и продубљивале знања о значају равноправности, права и солидарности. Управо та узајамна размена омогућила је формулисање препорука усмерених ка доносиоцима одлука и креирању политика које уважавају глас старијих жена.

Посебну захвалност дугујемо организацијама цивилног друштва из Београда, Чачка, Беле Паланке, Инђије, Велике Планае, Богатића, Бабушнице, Зајечара, Сомбора и Пирота, које су пружиле значајну подршку у организацији фокус група и обука, као и Геронтолошком центру Београд.

Конечно, посебну захвалност упућујемо Кабинету министарке без портфеља задужене за координацију активности у области родне равноправности, спречавања насиља над женама, као и економског и политичког оснаживања жена, који је препознао значај ове теме и пружио подршку реализацији пројекта. Захваљујући овој подршци, кроз спровођење пројектних активности омогућено је да се глас старијих жена јасно, видљиво и недвосмислено чује у јавном и стручном простору.

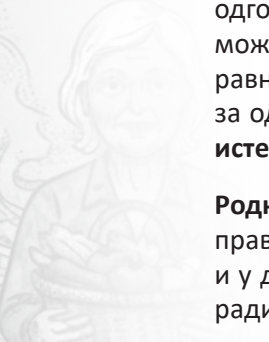
Садржај

1. Увод.....	7
2. Старија жена: неједнакост на раскрсници старости и пола	8
3. Старење и родна равноправност: између постојећих неједнакости и будућих политика.....	11
4. Невидљивост и распрострањеност насиља над старијим женама	12
5. Доживљај и препознавање родне дискриминације код старијих жена	14
6. Нормативни оквир.....	17
6. 1. Међународни нормативни оквир.....	18
6. 2. Национални правни оквир	21
6. 3. Стратешки и политички оквир јавних политика	23
6. 4. Институционални механизми за родну равноправност	25
6. 5. Преглед закона, стратешких докумената и јавних политика који уређују права старијих особа	26
6.5.1. Закони који гарантују права старијих особа.....	26
6.5.2. Стратешки документи и јавне политике усмерене на старење.....	29
6.5.3. Ограничења и празнине из перспективе старијих жена.....	31
6.6. Положај старијих жена, простор за унапређење и изазови у примени закона	31
7. Истраживање перцепције родне (не) равноправности код старијих жена	33
7.1. Родна осетљивост и етички аспекти истраживања	33
7.2. Методолошка ограничења	34
7.3. Квантитативни део истраживања	34
7.3.1. Увод и методолошки оквир.....	34
7.3.2. Опис узорка	36
7.3.3. Учесталост и социоекономски обрасци свакодневне дискриминације.....	38
7.3.4. Генерацијске разлике, образовање и културни обрасци у доживљају дискриминације.....	39
7.3.5. Од искуства до значења: како старије жене тумаче (не) равноправност.....	40
7.3.6. Самоперцепција и унутрашња димензија дискриминације	41
7.3.7. Перципирани узроци дискриминације: род, старост или њихов пресек.....	42
7.3.8. Социоекономски контекст и искуства дискриминације: Ко је изложенији?.....	43
7.3.9. Квантитативни налази као потврда животног тока неравноправности.....	44
7.4. Квалитативно истраживање	45
7.4.1. Опис узорка и метода	45
7.4.2. Методолошка оправданост комбинованог приступа	45

7.5. Фокус групе	46
7.5.1. Увод у анализу фокус група: колективни наративи и нормализација искуства	47
7.5.2. Рад, брига и двоструко (и троструко) оптерећење као заједничко искуство	48
7.5.3. Приватна сфера и спремност да се говори	50
7.5.4. Насиље у колективном наративу: минимизација и уздржаност у говору	52
7.5.5. Старост, зависност и страхови од будућности.....	53
7.5.6. Активна улога и колективне стратегије у старости	54
7.5.7. Разлике по типу средине: град и село као оквир искуства	56
7.5.8. Синтеза налаза фокус група	57
7.6. Дубински интервјуи.....	58
7.6.1. Родна равноправност као ретроспективно искуство животног тока.....	59
7.6.2. Родне улоге као нормализован животно оквир	60
7.6.3. Рад, запошљавање и амбивалентна еманципација.....	62
7.6.4. Приватна сфера: доношење одлука, контрола и невидљива моћ.....	63
7.6.5. Економска зависност и акумулација несигурности током животног тока	65
7.6.6. Ћутање, трпљење и стратегије преживљавања.....	66
7.6.7. Искуства насиља без језика насиља	67
7.6.8. Старост као преломни тренутак и појачивач неједнакости	69
7.6.9. Достојанство, самоперцепција и активна улога жена у старост.....	70
7.6.10. Синтеза налаза дубинских интервјуа.....	71
8. Закључци	73
9. Препоруке	75
I. Препоруке за јавне политике.....	75
II. Препоруке за институције и услуге	76
III. Препоруке за прикупљање података, мониторинг и истраживање.....	77
IV. Препоруке за видљивост и учешће старијих жена	77
П Р И Л О З И.....	79
ПРИЛОГ 1 - СКАЛА СВАКОДНЕВНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ	81
ПРИЛОГ 2 - ВОДИЧ ЗА ФАСИЛИТАЦИЈУ ФОКУС ГРУПА.....	83
ПРИЛОГ 3 - ПИТАЊА ЗА ДУБИНСКИ ИНТЕРВЈУ – РОДНА РАВНОПРАВНОСТ	85

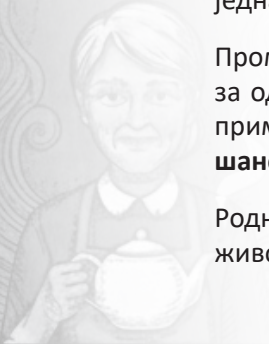

Родна равноправност

Родна равноправност значи да жене и мушкарци, као и девојчице и дечаци, имају једнака права, одговорности и могућности. То **не значи да ће сви бити исти**, већ да пол не одређује шта ко може или сме да ради. Узимају се у обзир различите потребе и интереси свих група, а родна равноправност се односи и на жене и на мушкарце. Она је основа за људска права и предуслов за одрживи развој, као и за стварање **праведнијег и солидарнијег друштва у коме свако има исте прилике**.

Родна равноправност значи да жене и мушкарци, као и девојчице и дечаци, имају једнака права, одговорности и могућности у свим сферама живота – у породици, на послу, у образовању и у друштву. То **не значи да ће сви бити исти**, већ да пол не одређује шта ко може или сме да ради и да нико не буде дискриминисан због свог пола.

Родна равноправност узима у обзир различите потребе, интересе и приоритете свих група, препознајући да жене и мушкарци могу имати различите животне улоге и изазове. Она се односи и на жене и на мушкарце, јер је важно да оба пола буду потпуно ангажована у промоцији једнаких могућности.

Промоција родне равноправности није само питање поштовања људских права, већ и предуслов за одрживи развој, демократско друштво и праведније заједнице. Друштво које у потпуности примењује родну равноправност постаје **солидарније, инклузивније и пружа свима једнаке шансе за учешће, напредак и добро животно искуство**.

Родна равноправност такође помаже да се смање социјалне неједнакости, унапреди квалитет живота и омогући да свако, без обзира на пол, има могућност да развије свој пуни потенцијал.

1. Увод

Равноправност је појам који се данас често подразумева, али за многе жене старијих генерација он није имао исто значење као што га има данас. Већина жена старијих од 65 година одрастала је и живела у друштву са јасно дефинисаним родним улогама, нормама и очекивањима – често далеко од савремених концепата родне равноправности.

Живеле су у времену у којем се о равноправности више говорило у уставима и паролама него што се она заиста одражавала у свакодневном животу: жене су радиле, али су истовремено носиле највећи терет бриге о породици; учествовале су у друштвеном животу, али су ретко биле у позицији да одлучују.

Данас, када се равноправност све више препознаје као темељно људско право и један од стубова европских вредности, поставља се важно питање: како старије жене доживљавају тај појам? Да ли га препознају као нешто што их се непосредно тиче, или као концепт намењен млађим генерацијама?

Током живота, многе од њих су стицале искуства која су их учила стрпљењу, прилагођавању и ћутању. Неке не би ни користиле реч „дискриминација“ да опишу оно што су проживљавале – ускраћене прилике, неједнак положај у породици, ограничен приступ образовању и напредовању, питања наслеђивања, па и различите облике злостављања и насиља. То, међутим, не значи да неправду нису осећале.

Зато је важно чути њихов глас – разумети шта мисле, шта им недостаје и како саме дефинишу равноправност. Јер равноправност није апстрактан концепт, већ стварна могућност да свака жена, без обзира на године, има избор, достојанство и прилику да живи живот у складу са сопственим жељама и потребама.

Иако се о родној равноправности данас много говори – у политици, економији, науци, образовању и култури – глобалне процене показују да ће бити потребно још више од једног века да се постигне пуна равноправност између жена и мушкараца. То указује да су, упркос напретку, дубоко укоренење неједнакости и даље присутне.

Пут ка равноправности подразумева много више од закона и стратегија. Он захтева промену друштвених норми, образаца понашања и начина размишљања, културе као и улагање у образовање, економско оснаживање, равноправно учешће у доношењу одлука и праведнију поделу неплаћеног рада и бриге о породици.

Иако су у периоду социјализма жене биле присутније на тржишту рада и у јавном животу, питање остаје да ли је та равноправност била суштинска или пре свега декларативна. Терет приватне сфере остао је углавном на њима, што показује да без промена у свакодневним односима нема истинске равноправности.

И данас, иако представљају важан ослонац породице, заједнице и друштва, и иако су бројнија група у односу на старије мушкарце, старије жене често остају невидљиве. Управо зато, разумевање њихове перцепције родне равноправности и дискриминације представља кључни корак ка инклузивнијим и праведнијим јавним политикама.

2. Старија жена: неједнакост на раскрсници старости и пола

Глобално старење представља једну од кључних карактеристика 21. века. Оно се одвија брзо и у великој мери обликује слику нашег будућег света. Упркос регионалним разликама, старење становништва је наша заједничка, универзална будућност. Број старијих особа у свету убрзано расте, а процене указују да ће до 2050. године свака шеста особа бити старија од 65 година¹. До касних 2070-их, број особа старијих од 65 година у свету требало би да достигне око 2,2 милијарде, превазилазећи број деце млађе од 18 година². Већ средином 2030-их, очекује се да ће бити око 265 милиона особа старијих од 80 година – више него одојчади³. Чак и земље које данас бележе брз раст становништва суочиће се са значајним повећањем старије популације у наредних 30 година⁴.

Старење са собом носи и друге важне карактеристике, међу којима се посебно издваја такозвана „феминизација старења“. Жене чине већину старије популације, пре свега зато што живе дуже од мушкараца, а та разлика је још израженија код „старијих старијих“ особа. Тако је, на пример, 2019. године на сваких 100 жена старијих од 80 година било само 63 мушкараца⁵. Иако дуговечност може да донесе више могућности за друштвено учешће, она истовремено значи и више година живота у самоћи, уз повећан ризик од болести, инвалидитета и потребе за негом. Због тога ће државе морати да се припреме за велике демографске промене јачањем здравствених система и система дуготрајне неге, обезбеђивањем одрживе социјалне заштите и улагањем у нове технологије. Јавне политике треба да обезбеде равноправан приступ пензијама, одговоре на специфичне здравствене потребе жена и унапреде системе социјалне подршке како би се смањило оптерећење неформалне неге и бриге.

Старост је сложен и вишеслојан појам који се различито дефинише у зависности од контекста и сврхе. У међународним истраживањима она се најчешће одређује хронолошки, обично у вези са годинама одласка у пензију. Међутим, значење старости варира како између различитих земаља, тако и унутар њих, а њено дефинисање у великој мери зависи од друштвених представа и претпоставки о позном добу, укључујући и родне разлике.

У истраживањима која се баве женама, посебно у области родно заснованог насиља или приступа сексуалном и репродуктивном здрављу, старење се најчешће посматра кроз хронолошку или биолошку призму, са фокусом на жене репродуктивног узраста (15–49 година). У тим оквирима, жене старије од 50 година често се третирају као „старије“, иако су њихови животи, потребе и искуства и даље ближи млађим женама него женама у најстаријим добним групама. Овакво

1 UN DESA. World Population Prospects 2019. New York; 2019. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/world-population-prospects-2019>

2 UN DESA. World Population Prospects 2023 – Ageing population. <https://population.un.org/wpp>

3 Ibid.

4 Ageing /United Nations <https://www.un.org/en/global-issues/ageing>

5 UN DESA. World Population Prospects 2019. New York; 2019. <https://www.un.org/development/desa/pd/content/world-population-prospects-2019>

позиционирање доводи до тога да се жене од 50 и више година налазе „на ничијој земљи“, без адекватног места у истраживањима, политикама и програмима.

Искуства жена у старости у великој мери зависе од породичних, економских, социјалних и здравствених услова у којима су живеле током читавог животног тока. Због тога је приступ заснован на животном току најприкладнији за анализу њихових права и родних неједнакости, јер омогућава разумевање кумулативних ефеката родно различитих могућности, ресурса и избора које су жене имале током свог живота.

Старије жене нису маргинализоване искључиво због старости, већ због сложене интеракције пола, друштвених очекивања и других интерсекционалних фактора. Управо ова комбинација захтева посебну пажњу у креирању и спровођењу јавних политика.

Род представља друштвено конструисане улоге, идентитете и особине жена и мушкараца и не може се свести само на жене. Друштвене и културне претпоставке о биолошким разликама често доводе до хијерархије и неједнакости, фаворизујући мушкарце и истовремено ускраћујући жене. Родне улоге и очекивања обликују политички, економски, културни, социјални, религијски и идеолошки фактори, али оне нису статичне – мењају се кроз време и разликују између култура. Конструкције рода нису статичне – оне су флуидне и временом се мењају и разликују између култура. Традиционално је у већини друштава улога жена била брига о домаћинству и деци, док је мушка улога била да обезбеђује породицу. Данас се ове улоге све више мењају и еволуирају⁶.

Старење има различите ефекте на мушкарце и жене, а родни фактори играју кључну улогу у томе како се старост доживљава. Старост жене није само питање година, већ и друштвених очекивања, која је често повезују са немоћи, зависношћу и пасивношћу. Родна дискриминација у старости се не умањује, већ се појачава, јер се стереотипи о „старим женама“ укрштају са предрасудама о старости. Комбинација ејџизма и сексизма ствара посебан, појачан облик дискриминације, који је додатно интензивира интерсекционалним факторима као што су раса, етничка припадност, сексуална оријентација, родни идентитет, религија и социјални статус⁷.

Неједнакости са којима се старије жене суочавају често су резултат кумулативних искустава током целог живота – ограниченог приступа образовању, запошљавању, имовини и процесима одлучивања. Старост додатно погоршава овај положај, што доводи до ускраћивања или ограничења основних права и слобода. Пандемија COVID-19 је ове неједнакости додатно продубила. Према подацима Светског економског форума, у само две године од почетка пандемије јаз у богатству између жена и мушкараца повећан је за читаву генерацију, што указује да ће жене и даље улазити у старост у неповољнијем положају уколико се не спроведу структурне промене⁸.

Ова ситуација показује да старење није само биолошки процес, већ је у великој мери обликовано друштвеним и културним нормама, као и родним стереотипима. Женске могућности, здравље

⁶ OHCHR. Women's Rights Are Human Rights. New York & Geneva; 2014. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/HR-PUB-14-2.pdf>

⁷ Hackett RA, Steptoe A, Lazzarino AI. J Affect Disord. 2024;362:57–65. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165032724000792>

⁸ World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2020. Geneva: World Economic Forum; 2020. <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality/>

и друштвена улога у старости зависе од тога како су током живота биле третиране у погледу равноправности, приступа ресурсима и одлучивања. Ове неједнакости се акумулирају током година и стављају жене у неравноправни положај у старости. Без структурних промена и укидања родних и старосних предрасуда, старије жене ће наставити да доживљавају старост у мање повољном положају у односу на мушкарце.

Ејџистички ставови у већој мери погађају старије жене него старије мушкарце. Док се мушкарци у старости често доживљавају као мудри и искусни, жене су изложене снажнијем притиску да сакрију физичке знаке старења, који се друштвено перципирају као непожељни или грубо рећи "ружним". Менопауза је историјски обликовала искуство старења жена кроз негативне асоцијације са губитком плодности, младости и друштвене вредности, ово на неки начин значи да жена "преко ноћи доживи насилно одузимање женског идентитета" што је допринело уверењима да сексуалност и ризик од сексуалног и родно заснованог насиља у старости не постоје⁹.

Старије жене у великој мери остају невидљиве у законима и јавним политикама. Иако неке националне стратегије о старењу препознају родну димензију, оне ретко нуде конкретне и применљиве мере. Истовремено, политике родне равноправности углавном не узимају у обзир специфичне потребе и изазове старијих жена, што доводи до њихове додатне маргинализације¹⁰.

Додатни проблем представља недостатак репрезентативних и упоредивих података раздвојених по полу и старости, што отежава са једне стране идентификовање родних образаца а са друге стране отежава и развој политика заснованих на доказима. Истраживања редовно указују на недостатак података о женама старијим од 50 година. У том контексту, систематско истраживање положаја и перцепције старијих жена представља неопходан корак ка развоју инклузивних, родно и старосно осетљивих јавних политика.

Старије жене су ретко укључене у креирање, спровођење и праћење политика које их се тичу. Њихов глас најчешће долази „одоздо“, кроз цивилно друштво и кроз неформалне мреже. Посебно су изложене дискриминацији старије жене са инвалидитетом, припаднице ЛГБТ заједнице, мигранткиње, интерно расељене жене, припаднице мањина и жене из руралних подручја, као и старије жене које живе саме и удовице, укључујући и старије жене које бораве у затворским и притворским установама^{11 12 13}.

Остваривање родне равноправности је кључно за достојанствено старење, посебно за жене које живе у отежаним условима, јер им омогућава да дуго и здраво учествују у друштвеном животу, уз једнак приступ пензијама, здравству и социјалној подршци. Само кроз инклузивне политике које препознају специфичне потребе ових жена могуће је обезбедити сигурно и достојанствено старење за све.

⁹ United Nations, Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons, *Human rights of older women: The intersection between ageing and gender*, Report of the Independent Expert, New York: United Nations, 2021, <https://undocs.org/A/76/137>

¹⁰ Ibid.

¹¹ United Nations, *World Population Prospects 2019*, New York: United Nations, 2020, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/world-population-prospects-2019>

¹² World Economic Forum, *Global Gender Gap Report 2020*, Geneva: World Economic Forum, 2020, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

¹³ United Nations, Human Rights Council, *Report of the Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons*, A/HRC/48/53, 2021, <https://undocs.org/A/HRC/48/53>

3. Старење и родна равноправност: између постојећих неједнакости и будућих политика

У Србији жене чине већину старијег становништва, са 56,9% укупног броја старијих особа, при чему је 2022. године 54,9% особа старости 65–74 године и 60,5% особа старијих од 75 година било женског пола¹⁴. Старије жене су у већем ризику од сиромаштва у поређењу са мушкарцима – 24,6% жена старијег узраста живи у ризику од сиромаштва, у односу на 20% мушкараца¹⁵. Поред тога, пензије жена су у просеку 17% ниже од мушких¹⁶, а њихово здравствено стање често је лошије у поређењу са вршњакињама у Европској унији, уз ограничен приступ здравственој заштити и висок ниво дигиталне искључености – само 10,2% старијих жена користи веб странице државне управе¹⁷.

Највише притужби по основу старосног доба подносе управо старији грађани, при чему се у овим притужбама често укрштају више личних својстава – старосно доба и пол, најчешће женски, што указује на потребу за применом концепта укрштене и вишеструке дискриминац¹⁸. Старије особе се такође често сусрећу са стереотипима о „превазиђености“, што доводи до дискриминације у области рада, запошљавања и приступа услугама¹⁹.

Родна равноправност старијих жена и даље остаје недостижан циљ: ниједна држава није постигла пуну равноправност, а очекивања указују да би укидање екстремног сиромаштва међу женама могло да потраје још 137 година²⁰. Родна неравноправност највише је видљива у приватној сфери, у обављању кућних послова, бризи о деци и старијима и неформалној нези – жене преузимају 92% послова бриге о деци и старим особама²¹.

¹⁴ Републички завод за статистику (РЗС), Становништво Србије по старосним групама и полу, 2022, Београд, 2023, <https://www.stat.gov.rs>

¹⁵ Редовни годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2024. годину <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2025/07/Poverenik-Redovni-godisnji-izvestaj-2024-srpski-za-sajt.pdf>

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ United Nations, *Human Rights of Older Women: The Intersection Between Ageing and Gender*, Report of the Independent Expert, 2021, <https://undocs.org/A/76/137>

²⁰ Редовни годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности за 2024. годину <https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2025/07/Poverenik-Redovni-godisnji-izvestaj-2024-srpski-za-sajt.pdf>

²¹ Ibid

4. Невидљивост и распрострањеност насиља над старијим женама

Насиље над старијим женама представља озбиљан, али и даље недовољно препознат друштвени проблем. Његова невидљивост додатно повећава рањивост старијих жена, јер се насиље често одвија у приватној сфери, унутар породице или у односима поверења и зависности, што отежава његово препознавање, пријављивање и адекватно институционално реаговање ^{22 23}.

Истраживања на глобалном нивоу показују да је насиље над старијим особама широко распрострањено. Према подацима Светске здравствене организације, свака шеста особа старија од 60 година искусила је неки облик насиља у заједници током 2020. године, док су чак две трећине запослених у домовима за старе и установама дуготрајне неге признале да су починиле неки облик злостављања над старијим особама ²⁴. Са убрзаним процесом глобалног старења, очекује се да ће учесталост насиља над старијима расти, што носи озбиљне здравствене, социјалне и економске последице по појединце и заједницу.

Старије жене су у посебно неповољном положају због укрштања родне и старосне дискриминације, као и због чињенице да у просеку живе дуже од мушкараца, што их чешће излаже ситуацијама зависности, усамљености и сиромаштва. Ови фактори значајно повећавају ризик од различитих облика насиља, укључујући занемаривање, психолошко, финансијско, физичко и сексуално насиље ^{25 26}.

Ипак, о насиљу над старијим женама зна се знатно мање него о насиљу над млађим женама. Старије жене су често изостављене из истраживања о родно заснованом насиљу, као и из програма заштите који су традиционално усмерени на жене репродуктивног доба. Због тога су обрасци, учесталост и специфични ризици насиља над старијим женама недовољно истражени и слабо документовани ²⁷.

Доступни подаци указују да је велики део насиља над старијим женама почињен од стране интимних партнера или чланова породице. Истовремено, верује се да је насиље у значајној мери непријављено, јер га старије жене често не препознају као насиље, осећају стид, страх од

²² World Health Organization. Global status report on preventing violence against older persons. Geneva: World Health Organization; 2020.

²³ UN Women. Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19. New York: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women; 2021.

²⁴ World Health Organization. Global status report on preventing violence against older persons. Geneva: World Health Organization; 2020.

²⁵ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Ageing 2019. New York: United Nations; 2019.

²⁶ World Health Organization. Global status report on preventing violence against older persons. Geneva: World Health Organization; 2020.

²⁷ UN Women. Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19. New York: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women; 2021.

последица или уверење да институције неће реаговати на адекватан начин. Овакви случајеви често остају непримећени и од стране здравствених и социјалних служби ²⁸.

Посебно је занемарено сексуално насиље над старијим женама, пре свега због укоренењених ејцистичких ставова који негирају сексуалност старијих особа и доводе у питање њихову позицију као жртава. Ипак, истраживања показују да старије жене, као и жене других узрасних група, могу бити изложене сексуалном насиљу ²⁹.

Невидљивост насиља над старијим женама потврђују и налази истраживања спроведеног почетком 2025. године у Србији, које је показало да значајан проценат (39,2%) жена старијих од 65 година има лично искуство различитих облика насиља – у приватној и јавној сфери, као и у својству сведокиња насиља. Истраживање је указало да се насиље најчешће не пријављује, пре свега због страха од одмазде, осећаја стида и уверења да пријава неће довести до конкретне заштите или промене. Ови налази јасно указују на потребу за систематичнијим, родно и старосно осетљивим политикама и услугама које ће препознати специфичне ризике и потребе старијих жена у контексту насиља³⁰.

²⁸ World Health Organization. Global status report on preventing violence against older persons. Geneva: World Health Organization; 2020.

²⁹ HelpAge International. Sexual violence in later life in humanitarian settings. London: HelpAge International; 2019.

³⁰ Тодоровић Н, Врачевић М, Стојилковић Ђатовић Ј, Станисављевић Д, Милић Н. **Насиље над старијим женама – последњи табу**. Београд: Геронтолошко друштво Србије; 2025.

5. Доживљај и препознавање родне дискриминације код старијих жена

Доживљај родне дискриминације представља суштински део разумевања неједнакости у старости, јер показује како старије жене интерпретирају сопствено животно искуство и положај у друштву. Иако савремени показатељи, попут *Gender Equality Index-a 2024* Европског института за родну равноправност (EIGE), указују да је Европа достигла тек 71 од 100 поена, формална једнакост не значи и стварно искуство равноправности. За многе жене које данас имају више од 65 година, животни ток је протекао у условима дубоко укоревених патријархалних образаца, где је родна неједнакост била „нормализована“ и често непрепозната као дискриминација.

Истраживања показују да су жене током животног века чешће носиле терет неформалне неге, нижих зарада, прекида у каријери и ограниченог приступа имовини и одлучивању³¹. У старости се ове неједнакости удружују са старосном дискриминацијом и доводе до феномена „родно условљеног ејџизма“³². Поред објективних ограничења, постоји и питање свесности и препознавања дискриминације: многе жене из генерација које су одрастале у друштвима са јасно подељеним родним улогама често не препознају суптилне, али трајне облике неједнакости као дискриминацију.

Студија Kehn и Ruthig (2013)³³ показује да старије генерације имају специфичне обрасце перцепције – склоне су да неке родне промене виде као „природне“ или „личне“, а не као резултат структурне неједнакости. У српском контексту, ово је посебно изражено међу женама које су одрастале у периодима када су патријархални обрасци понашања и породичних улога били дубоко укоревени, чак и током формално егалитарних социјалистичких деценија.

Лонгитудинална истраживања (Hackett et al., 2024)³⁴ показују да жене које перципирају родну дискриминацију извештавају о нижем квалитету живота, већој усамљености и паду менталног благостања током времена. Међутим, многе жене дискриминацију не артикулишу тим речником – оне говоре о „правилима“, „дужностима“ или „судбини“, што показује колико су дубоко социјализоване да неравноправност доживљавају као део нормалног поретка. Управо је овај раскорак између доживљене стварности и свести о дискриминацији централна тачка истраживања.

³¹ Neyer G, Andersson G, Kreyenfeld M, et al. Gender (In)Equality over the Life Course. Stockholm: Generations and Gender Programme; 2018. <https://www.ggp-iwg.org/publications/gender-inequality-over-the-life-course/>

³² Merodio M, Pascual-Sánchez A, Wiedemann A. Res Ageing Soc Policy. 2024;12(2). <https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/rasp/article/view/10073>

³³ Kehn A, Ruthig J. Perceptions of gender discrimination across six decades. Sex Roles. 2013;69(5–6):289–301. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11199-013-0308-1>

³⁴ Hackett RA, Steptoe A, Lazzarino AI. Gender discrimination and mental well-being in middle-aged and older women: longitudinal evidence from the English Longitudinal Study of Ageing. *J Affect Disord*. 2024;362:57–65. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165032724000792>

Родно засноване неједнакости прате жене током целог животног века и често се најизразитије испољавају у старости, када се ефекти вишедеценијских економских, образовних и социјалних неједнакости удружују са старосном дискриминацијом. При чему су највеће разлике у сферама моћи и времена проведеног у неплаћеној нези³⁵. Ови подаци потврђују да је родна неједнакост структурна и дуготрајна, а да су старије жене њен највидљивији израз.

Истраживања *Generations and Gender Programme*³⁶ показују да жене у просеку имају дисконтинуиран радни ток, ниже зараде и пензије, као и слабији приступ имовини и одлучивању, што их у старости чини економски зависним. Када се ови фактори удруже са старосном дискриминацијом, управо настаје феномен „родно условљеног еџизма“ — ситуација у којој жене постају истовремено невидљиве и потцењене због пола и година³⁷.

Међутим, ова студија не бави се само објективним показатељима неједнакости, већ пре свега доживљајем и перцепцијом дискриминације. Истраживања показују да жене које у средњем и познијем добу препознају родну дискриминацију чешће имају више стопе депресивности, већу усамљеност и нижи квалитет живота, а тај ефекат се временом продубљује³⁸. Истовремено, начин на који старије жене разумеју и тумаче сопствено искуство зависи од њихове генерацијске припадности и културног контекста. Према Kehn и Ruthig³⁹, старије генерације, које су социјализоване у условима изражених патријархалних норми, ређе препознају суптилне облике дискриминације и често их сматрају „природним“ делом друштвених улога.

Овај генерацијски аспект је од посебног значаја у Србији, где су данашње старије жене одрастале у друштву које је истовремено носило социјалистичку идеологију формалне равноправности и снажне традиционалне моделе породичних и родних улога. Извештај *FemPlatz*⁴⁰ указује да су жене у Србији, упркос формалној једнакости, и даље суочене са дубоким структурним баријерама — од економске зависности до слабог учешћа у јавном животу. Посебно је забрињавајући податак да су жене старије од 65 година знатно чешће него мушкарци у самачким домаћинствима (44,8 % више), што повећава ризик од сиромаштва, изолације и занемаривања. Извештај такође наглашава да су старије жене, жене са инвалидитетом, Ромкиње и ЛБТ жене изложене вишеструкој дискриминацији и да су често невидљиве у јавним политикама.

³⁵ European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2024 – Sustaining momentum on a fragile path. Vilnius: EIGE; 2024. <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2024>

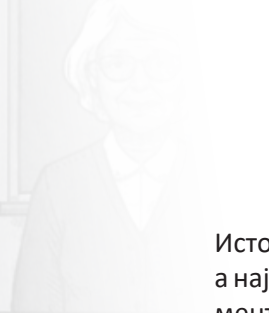
³⁶ Neyer G, Andersson G, Kreyenfeld M, et al. Gender (In)Equality over the Life Course. Stockholm: Generations and Gender Programme; 2018. <https://www.ggp-iwg.org/publications/gender-inequality-over-the-life-course/>

³⁷ Merodio M, Pascual-Sánchez A, Wiedemann A. Res Ageing Soc Policy. 2024;12(2). <https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/rasp/article/view/10073>

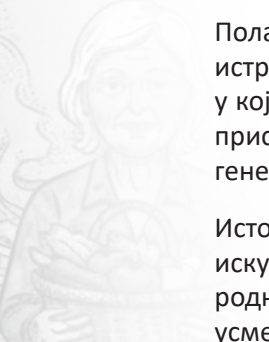
³⁸ Hackett RA, Steptoe A, Lazzarino AI. Gender discrimination and mental well-being in middle-aged and older women: longitudinal evidence from the English Longitudinal Study of Ageing. *J Affect Disord.* 2024;362:57–65. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165032724000792>

³⁹ Kehn A, Ruthig J. Perceptions of gender discrimination across six decades. *Sex Roles.* 2013;69(5–6):289–301. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11199-013-0308-1>

⁴⁰ FemPlatz. Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2020. godinu. Beograd: FemPlatz; 2021. https://www.femplatz.org/library/reports/2021-10-18_PreneraZena_2020_SR.pdf

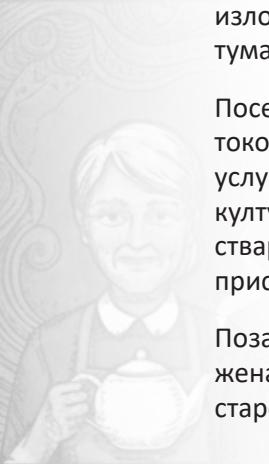

Истовремено, студије *Umberson et al.*⁴¹ показују да се социјална изолација повећава са годинама, а најизраженија је код удовица и жена које живе саме. Ови налази повезују друштвену изолацију, ментално здравље и ризик од дискриминације у један шири образац који погађа управо старије жене.

Полазећи од наведених сазнања, пројекат „**Неравноправно равноправне**“ имао је за циљ да истражи на који начин старије жене у Србији доживљавају и препознају родну дискриминацију, у којим областима живота је најчешће уочавају – у породици, у погледу економске сигурности, приступа услугама, наслеђивања, као и здравствене и социјалне заштите – и у којој мери генерацијски контекст утиче на њихову свест о родној равноправности.

Истовремено, студија настоји да оснажи глас старијих жена као носитељки богатог животног искуства и као активних учесница у обликовању јавних политика које се односе на старење, родну равноправност и заштиту људских права. Пројекат „Неравноправно равноправне“ не усмерава се искључиво на утврђивање обима родне дискриминације којој су старије жене изложене, већ и на разумевање начина на који оне ту дискриминацију препознају, описују и тумаче у сопственом животу.

Посебна пажња посвећена је свакодневним искуствима старијих жена у породичним односима, током радног века, у питањима наслеђивања, као и у приступу здравственим и социјалним услугама и јавном простору. Оваквим приступом отвара се простор за дубље разумевање културних, друштвених и генерацијских механизма који обликују положај жена у старости и ствара се основа за развој јавних политика заснованих на људским правима и интерсекционалном приступу.

Позадину студије чини управо доживљај и препознавање родне дискриминације код старијих жена, као кључна полазна тачка за њихово оснаживање и унапређење родне равноправности у старости.

⁴¹ Umberson D, Donnelly R, Pudrovska T, et al. Gender and social isolation across the life course. *J Gerontol B.* 2022;77(8):1451–1462. <https://academic.oup.com/psychsocgerontology/article/77/8/1451/6468671>

6. Нормативни оквир

Питање родне равноправности у Србији већ дуже од две деценије представља важан део реформских процеса, усаглашавања са међународним стандардима и настојања да се унапреди квалитет живота жена у свим животним добима. Иако је нормативни систем у целини снажан и заснован на међународним уговорима, укључујући Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена – **CEDAW**⁴², Међународни пакт о грађанским и политичким правима – **ICCPR**⁴³, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима – **ICESCR**⁴⁴, Конвенцију о правима особа са инвалидитетом – **CRPD**⁴⁵, као и регионалне инструменте као што су Истанбулска конвенција / Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици⁴⁶ и Европска конвенција о људским правима – **ECHR**⁴⁷, пракса показује да постоји разлика између формалне и стварне равноправности.

Ова разлика је нарочито изражена када се посматрају искуства старијих жена. У Србији, старије жене налазе се на пресеку више облика дискриминације – по основу пола, старости, здравственог стања, економске рањивости и социјалне изолованости. Структурне неједнакости у образовању, запошљавању, приступу здравственој заштити, имовини и јавним услугама, којима су жене биле изложене током животног тока, у старости се акумулирају и испољавају као повећан ризик од сиромаштва, зависности од неформалне подршке и ограничено остваривање права.

Иако међународни стандарди и инструменти заштите људских права жена пружају значајан нормативни оквир, старосна перспектива у њима је ретко експлицитно разрађена. Слично томе, у националном контексту, старост се углавном не препознаје као специфична категорија ризика у области родне равноправности, што доприноси институционалној невидљивости старијих жена и њихових искустава.

Анализа нормативног оквира представља полазиште за разумевање начина на који правни систем препознаје и штити равноправност старијих жена. Законски и стратешки документи дефинишу минималне стандарде заштите од дискриминације, али њихова стварна примена у великој мери зависи од институционалних капацитета, доступности и делотворности механизма

⁴² United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). 1979. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cedaw.pdf>

⁴³ United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). 1966. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>

⁴⁴ United Nations. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). 1966. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>

⁴⁵ United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). 2006. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crpd.pdf>

⁴⁶ Council of Europe. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). 2011. Доступно на: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention>

⁴⁷ Council of Europe. European Convention on Human Rights (ECHR). 1950. Доступно на: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

заштите, степена информисаности, као и социоекономског положаја жена у старости. У пракси, постоји значајан јаз између формалне равноправности загарантоване прописима и свакодневног искуства старијих жена, што доводи до тога да дискриминација често остаје непрепозната, непријављена или недовољно санкционисана.

Истовремено, видљивост старијих жена у јавним политикама остаје ограничена, између осталог и због недостатка старосно раздвојених података и недовољно развијеног интерсекционалног приступа у анализи родне равноправности. Старост се ретко препознаје као фактор који, у комбинацији са полом, значајно утиче на ризик од сиромаштва, социјалне искључености и ограниченог приступа правима и услугама.

У наредним секцијама разматра се како међународни стандарди у области људских права и родне равноправности обликују домаће законодавство, који национални прописи уређују положај старијих жена, како функционишу институционални механизми заштите и где се уочавају системске празнине које утичу на остваривање права и перцепцију родне равноправности у старости.

6. 1. Међународни нормативни оквир

Правни систем Србије у области родне равноправности заснива се на комплексу међународних уговора које је држава ратификовала и тиме прихватила као надређене националном законодавству, у складу са чланом 16 Устава Републике Србије. Ови документи постављају минималне стандарде заштите од дискриминације и обавезују државу да развија јавне политике које обезбеђују једнакост жена и мушкараца у свим сферама живота. За разумевање положаја старијих жена посебно је важно сагледати који међународни стандарди обликују национални нормативни оквир и у којој мери они препознају старост као фактор повећаног ризика од дискриминације.

Најобухватнији међународни инструмент у овој области је **Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена – CEDAW**, коју је Србија (тада у оквиру СФРЈ) ратификовала 1981. године⁴⁸. CEDAW не само да забрањује дискриминацију жена, већ државама намеће обавезу да уведе посебне мере ради уклањања структурних баријера равноправности, што је од посебног значаја за старије жене које током животног циклуса акумулирају више облика неједнакости. Комитет за елиминацију дискриминације жена у својим закључним запажањима више пута је указивао Србији на недовољну заступљеност родне перспективе у областима попут социјалних услуга, наслеђивања и економске сигурности у старости⁴⁹.

Факултативни протокол уз CEDAW, ратификован 2001. године, омогућава појединачне и групне представке Комитету CEDAW, чиме се јачају механизми заштите од дискриминације⁵⁰.

⁴⁸ United Nations. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). 1979. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cedaw.pdf>

⁴⁹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women. Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of Serbia. Geneva: UN; 2019. Доступно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW/C/SRB/CO/4-5&Lang=En

⁵⁰ United Nations. Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women.

Ипак, у пракси овај инструмент остаје недовољно познат женама које су у већем ризику од маргинализације, посебно старијим женама. Поред тога, **Општа препорука бр. 27 о старијим женама и заштити њихових људских права (2010)** идентификује различите облике дискриминације са којима се жене суочавају како старе. Иако је примарно намењена особама старијим од 60 година, препорука пружа важан оквир за разматрање родне и старосне перспективе у креирању јавних политика и пракси заштите људских права⁵¹.

Правни оквир Србије даље се ослања на два кључна универзална документа: **Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR)** и **Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима (ICESCR)**^{52 53}. Ови пактови гарантују равноправност у приступу правди, раду, социјалној и здравственој заштити, што је од посебног значаја имајући у виду високу стопу сиромаштва и ограничене ресурсе старијих жена у Србији. Комитети ових пактова обликују стандарде који наглашавају значај једнакости у пракси, а не само формално.

Важну улогу има и **Конвенција о правима особа са инвалидитетом (CRPD)**, коју је Србија ратификовала 2009. године⁵⁴. Она уводи концепт интерсекционалне дискриминације и препознаје да жене са инвалидитетом (међу којима велики део припада старијој популацији) трпе преклапајуће облике искључености, нарочито у приступу здравству, заштити од насиља и социјалним услугама.

У европском контексту најзначајнији документ је **Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици – Истанбулска конвенција**⁵⁵. Њене одредбе обавезују државу да развије интегрисани систем превенције, заштите и подршке, а иако не издваја старије жене као посебну категорију, њени стандарди директно се примењују на ову групу, која је често невидљива у систему заштите од насиља.

Србија је такође потписница **Европске конвенције о људским правима (ECHR)**, која пружа судску заштиту пред Европским судом за људска права и забрањује дискриминацију, укључујући дискриминацију на основу пола и старости⁵⁶. Иако судска пракса која се тиче старијих жена није

New York: UN; 1999. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw-protocol.pdf>

51 General recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights (CEDAW/C/GC/27), Комитет за елиминацију дискриминације према женама, 16. децембар 2010, доступно на: <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2010/en/27430>

52 United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). New York: UN; 1966. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>

53 United Nations. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR). New York: UN; 1966. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cescr.pdf>

54 United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD). New York: UN; 2006. Доступно на: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crpd.pdf>

55 Council of Europe. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention). Istanbul: CoE; 2011. Доступно на: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention>

56 Council of Europe. European Convention on Human Rights (ECHR). Rome: CoE; 1950. Доступно на: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

обимна, постоје пресуде које потврђују обавезу држава да обезбеде делотворну заштиту од родне дискриминације у различитим сферама живота.

Коначно, процес европских интеграција наметнуо је потребу усклађивања са **правном тековином Европске уније у области равноправности полова**, посебно у домену радних односа, родног јазу у платама, заштите од сексуалног узнемиравања и политика усклађивања рада и родитељства⁵⁷. Ови стандарди, иако још не обавезују директно, већ имају значајне импликације на националне политике и законодавство.

Глобално питање старења постало је значајно током друге половине 20. века. Прва светска скупштина о старењу УН 1982. у Бечу усвојила је **Бечки међународни акциони план за старење (VIPAA)**⁵⁸, са 62 препоруке у седам области као што су здравље, социјална заштита, образовање и приходи. Друга скупштина у Мадриду 2002. потврдила је принципе VIPAA кроз **Мадридски међународни акциони план за старење (MIPAA)**⁵⁹, са 239 препорука подељених у 18 приоритетних области, усмерених ка три главна циља: развој, здравље и благостање у старости и подржавајуће окружење.

Савет за људска права Уједињених нација усвојио је две резолуције (21/23, 2012; 24/20, 2013)⁶⁰ ⁶¹ које позивају државе да у потпуности спроводе **MIPAA** и сличне резолуције ради побољшања животних услова и права старијих особа. Ово је посебно важно за старије жене, које су често више изложене социјалној изолацији, економској несигурности и различитим облицима дискриминације, те међународни оквири наглашавају потребу за посебном пажњом и мерама за њихову заштиту.

Ови међународни инструменти постављају снажан формални оквир, али анализа њихове примене указује на значајне празнине: старост као основ дискриминације ретко је експлицитно препозната, интерсекционални приступ недовољно је развијен, а механизми заштите — иако правно доступни — у пракси остају тешко приступачни старијим женама које располажу ограниченим информацијама, мање правног поверења и мање институционалне подршке.

57 European Union. EU Gender Equality Acquis: Directives and case law. Brussels: European Commission; various editions. Доступно на: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-eu_en

58 Vienna International Plan of Action on Ageing (VIPAA). Vienna: United Nations; 1982 <https://www.un.org/development/desa/ageing/%20resources/vienna-international-plan-of-action.html#:~:text=lt%20aims%20to%20strengthen%20the,promotes%20regional%20and%20international%20cooperation.>

59 Madrid International Plan of Action on Ageing (MIPAA). New York: United Nations; 2002. <https://social.desa.un.org/issues/ageing/madrid-plan-of-action-and-its-implementation-main/madrid-plan-of-action-and-its>

60 Human Rights Council. Resolution 21/23. Geneva: United Nations; 2012.

61 Human Rights Council. Resolution 24/20. Geneva: United Nations; 2013.

6. 2. Национални правни оквир

Развој националног правног оквира у области родне равноправности у Србији одвијао се у тесној вези са процесима демократских и институционалних реформи после 2000. године, као и са међународним обавезама које је држава преузела у области заштите људских права. Устав Републике Србије из 2006. године поставио је темељ за изградњу свеобухватног система заштите од дискриминације, утврдивши начело једнакости жена и мушкараца и забрану сваког облика дискриминације⁶². Уставна одредба о директној примени ратификованих међународних уговора додатно ојачава нормативни оквир, али уједно открива и раздвајање формалних и стварних гаранција равноправности — нарочито када је реч о специфичним потребама и положају старијих жена.

На основу уставних гаранција развијен је корпус системских закона, међу којима централно место има **Закон о родној равноправности из 2021. године**, који представља најобухватнији и најсаглашенији домаћи документ у овој области⁶³. Закон уводи концепт интегрисања родне перспективе у све јавне политике, прописује обавезе органа јавне власти и приватних субјеката у области равноправности полова, као и мере у циљу отклањања родног јаза у запошљавању, политичком учешћу, приступу ресурсима и услугама. Питање родно раздвојених података, прецизно уређено овим законом, посебно је значајно за старије жене јер омогућава видљивост оних група које су традиционално невидљиве у статистикама и јавним политикама, а тиме и у систему права и услуга.

Закон о родној равноправности надограђује и допуњује одредбе **Закона о забрани дискриминације**, првобитно усвојеног 2009, а потом допуњеног 2021. године⁶⁴. Овај закон забрањује све облике непосредне и посредне дискриминације и дефинише поступке пред институцијом Повереника за заштиту равноправности. У пракси, највећи број притужби жена односи се управо на дискриминацију у области рада и запошљавања, приступа јавним услугама, здравственој заштити и социјалним правима — областима у којима старије жене доживљавају преклапајуће облике искључености⁶⁵. Подаци Повереника показују да жене, нарочито оне из вишеструко маргинализованих група, подносе несразмерно велики број притужби, док су старије жене често невидљиве у статистикама јер ређе користе механизме заштите због недостатка информација, дигиталне писмености или економске зависности⁶⁶.

У области породичног живота и заштите од насиља, кључни документ је **Закон о спречавању насиља у породици** из 2016. године⁶⁷. Иако формално примењив на све жртве, пракса показује да

⁶² Устав Републике Србије. Београд: Службени гласник РС; 2006. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

⁶³ Закон о родној равноправности. Београд: Службени гласник РС; 2021. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_rodnoj_ravnopravnosti.html

⁶⁴ Закон о забрани дискриминације. Београд: Службени гласник РС; 2009, изм. 2021. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

⁶⁵ Повереник за заштиту равноправности. Посебан извештај о дискриминацији жена. Београд: Повереник; 2015. Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-zena/>

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Закон о спречавању насиља у породици. Београд: Службени гласник РС; 2016. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sprecavanju_nasilja_u_porodici.html

старије жене најређе ступају у контакт са механизмима заштите, упркос високој распрострањености насиља у старијем животном добу. Разлози су вишеструки: културни обрасци који промовишу трпљење, зависност од истих чланова породице који су често и починиоци, страх од институција, неповерење у институције, као и непознавање права. Чињеница да старије жене нису систематски препознате као посебна група у протоколима и процедурама указује на недостатке у вертикалној интеграцији родне и старосне перспективе у систему заштите од насиља.

Систем економске и социјалне сигурности у Србији уређен је **Законом о социјалној заштити**, који обезбеђује право на новчане и услужне форме подршке⁶⁸. Међутим, управо је у овој области видљив раскорак између нормативне једнакости и стварног приступа услугама. Старије жене, посебно у руралним подручјима, имају знатно мањи приступ социјалним услугама, информацијама и проценама потреба. Комбиновано дејство пола, старости, инвалидитета и сиромаштва доводи их у позицију да ређе остварују права, што указује на недовољно операционализоване механизме пружања подршке у складу са прописима.

У области здравства, **Закон о здравственој заштити** и **Закон о здравственом осигурању** формално гарантују једнак приступ здравственим услугама свим грађанима^{69 70}. Ипак, у пракси старије жене имају мањи приступ превентивним прегледима, специјалистичким услугама и сервисима репродуктивног здравља, што је последица како структурних баријера тако и економских ограничења. Ови закони не садрже посебне мере за старије жене, а одсуство родне и старосне анализе у процесу планирања здравствених услуга доводи до тога да се њихове специфичне потребе не виде, не мере и не уважавају.

Подручје економских и породичних права жена додатно је регулисано **Законом о финансијској подршци породици са децом**, који нормира право на родитељске додатке, накнаде и различите облике подршке⁷¹. Иако овај закон у највећој мери утиче на млађе жене, његови дугорочни ефекти значајни су за старије жене, јер се недостатак подршке током репродуктивног периода касније преноси на ниже пензије, повећан ризик од сиромаштва и економску зависност.

Иако Србија формално има развијен и усклађен нормативни оквир, пракса показује да ефекти закона различито допиру до различитих група жена. Старије жене, које током животног тока акумулирају више облика неједнакости — од неплаћеног рада, неформалне бриге, преко дужих прекида у запослењу, до ограниченог приступа имовини и услугама — остају недовољно видљиве у системским решењима. Отуда је критичко сагледавање националног правног оквира кључно за разумевање како правни и политички системи могу (или пропуштају) да одговоре на специфичне ризике и потребе жена старијих од 65 година.

⁶⁸ **Закон о социјалној заштити**. Београд: Службени гласник РС; 2011.

Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

⁶⁹ Закон о здравственој заштити. Београд: Службени гласник РС; 2019.

Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenoj_zastiti.html

⁷⁰ Закон о здравственом осигурању. Београд: Службени гласник РС; 2019.

Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenom_osiguranju.html

⁷¹ Закон о финансијској подршци породици са децом. Београд: Службени гласник РС; 2018–2023. Доступно на:

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_finansijskoj_podrsci_porodici_sa_djecom.html

6. 3. Стратешки и политички оквир јавних политика

Стратешки оквир јавних политика у области родне равноправности у Србији развијао се паралелно са јачањем законодавног оквира, као одговор на међународне стандарде, процес европских интеграција и потребу за унапређењем положаја жена у различитим сферама друштвеног живота. Док закони дефинишу обавезе и механизме заштите, стратешки документи дају смернице за спровођење јавних политика, постављају приоритете, активности и индикаторе учинка. Ипак, упркос обимном стратешком оквиру, искуства старијих жена указују да су они често недовољно усмерени ка специфичним потребама ове групе, што доводи до ограничених ефеката у пракси.

Најважнији национални документ у овој области је **Национална стратегија за родну равноправност 2021–2030**, која представља основни политички инструмент за унапређење положаја жена у Србији⁷². Стратегија обухвата више приоритетних области: економско оснаживање жена, политичко учешће и учешће у процесима одлучивања, здравље, образовање, елиминацију родно заснованог насиља и развој институционалних механизма за родну равноправност. Међутим, иако је дефинисана као свеобухватна, стратегија тек маргинално препознаје старост као фактор рањивости. Старије жене се помињу углавном у контексту сиромаштва, руралних подручја и бриге о зависним члановима породице, али изостаје свеобухватан приступ који би обухватио проблеме дискриминације у здравству, наслеђивању, приступу услугама и економској самосталности у старости.

Уско повезан документ, **Акциони план за спровођење Националне стратегије за период 2021–2023**, детаљно разрађује активности, носиоце и индикаторе⁷³. Иако формално уводи обавезу прикупљања родно раздвојених података и примену укључивања родне равноправности у све политике, у анализи је видљиво да старосна перспектива није доследно интегрисана. У већини мера не постоје старосно раздвојени индикатори, а мере усмерене на економско оснаживање, здравље или учешће у заједници не садрже активности специфично намењене женама 65+, иако је у питању група са изразито високим ризиком од сиромаштва и социјалне искључености.

У области спречавања насиља над женама, кључни документ је **Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици**, као и пратећи акциони планови⁷⁴. Ова стратегија усклађена је са Истанбулском конвенцијом и предвиђа развој

⁷² **Влада Републике Србије. Национална стратегија за родну равноправност 2021–2030.** Београд: Влада РС; 2021. Доступно на: <https://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/nacionalna-strategija-za-rodnu-ravnopravnost-2021-2030>

⁷³ **Влада Републике Србије. Акциони план за спровођење Националне стратегије за родну равноправност 2021–2023.** Београд: Влада РС; 2021. Доступно на: <https://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/akcioni-plan-za-sprovodjenje-nacionalne-strategije-za-rodnu-ravnopravnost-2021-2023>

⁷⁴ **Влада Републике Србије. Стратегија за спречавање и борбу против родно заснованог насиља према женама и насиља у породици.** Београд: Влада РС; 2011. Доступно на: <https://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/strategija-za-sprecanje-i-borbu-protiv-rodno-zasnovanog-nasilja>

интегрисаних механизма заштите. Ипак, посебне потребе старијих жена нису систематски обрађене; упркос високој распрострањености насиља над старијим женама, политика и мере превенције и заштите најчешће су усмерене на млађе жене, жене у репродуктивном добу и жртве породичног насиља са децом. Недостатак специфичних протокола за рад са старијим женама и одсуство мера које би узимале у обзир зависност од неговатеља, имуносоцијалну рањивост и ограничен приступ услугама указују на значајну празнину у стратешком одговору.

Поред ових докумената, постоји више секторалних стратегија које индиректно утичу на положај старијих жена. **Стратегија социјалне заштите** препознаје потребу за развојем услуга у заједници и подршке за самосталан живот старијих особа, али недостаје родна димензија, посебно у деловима који се односе на неформалну бригу и ризике од економске зависности⁷⁵. Велики број старијих жена у Србији живота проведе у неформалној брзи о члановима породице, што утиче на њихов каснији економски положај; међутим, овакви "биографски" обрасци нису у довољној мери препознати у секторским политикама.

Стратегија за укључивање Рома и Ромкиња садржи мере за побољшање положаја ромских жена, али старосна перспектива је минимално заступљена⁷⁶. Старије Ромкиње често доживљавају троструку дискриминацију — на основу пола, старости и етничке припадности — али оне нису препознате као посебна циљна група ни у једном секторском документу.

У оквиру институционалне архитектуре јавних политика, кључну улогу има **Координационо тело за родну равноправност**, основано од стране Владе Србије, које има задатак да координише израду стратегија, прати њихово спровођење и обезбеђује усклађеност политике са законским оквиром⁷⁷. Иако је током последњих година улога овог тела ојачана, често је ограничена капацитетима и зависна од политичке подршке. Национални механизми за родну равноправност на локалном нивоу — локалне канцеларије, савети и координатори — постоје у различитим облицима, али њихови капацитети су неуједначени, а спровођење локалних акционих планова често зависи од ентузијазма појединаца, а не од системске подршке.

Генерално, може се закључити да стратешки оквир јавних политика у Србији формално обухвата велики број области релевантних за равноправност, али често изостаје интерсекционална анализа која би препознала специфичне потребе старијих жена. Старост се ретко појављује као аналитичка категорија, а камоли као структурни фактор дискриминације. Ово доводи до тога да стратегије и акциони планови, ма колико обимни били, не успевају да утичу на свакодневни живот старијих жена у мери у којој је то нормативно предвиђено.

⁷⁵ **Влада Републике Србије. Стратегија социјалне заштите.** Београд: Влада РС; 2019. Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/strategije/strategija-socijalne-zastite>

⁷⁶ **Влада Републике Србије. Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња 2016–2025.** Београд: Влада РС; 2016. Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/strategije/strategija-za-socijalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja>

⁷⁷ **Влада Републике Србије. Одлука о оснивању Координационог тела за родну равноправност.** Београд: Влада РС; 2014. Доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45661/koordinaciono-telo-za-rodnu-ravnopravnost.php>

6. 4. Институционални механизми за родну равноправност

Институционални механизми представљају кључну карику у претварању законских и стратешких докумената у стварне промене. Иако Србија формално има добро развијен систем тела задужених за родну равноправност на националном и локалном нивоу, њихово функционисање често је ограничено капацитетима, политичком подршком, нивоом ресурса и степеном интеграције са другим секторским политикама. За старије жене, које ретко досежу до институција и које су често искључене из процеса одлучивања, ефикасност ових механизма директно утиче на остварење њихових права и видљивост њихових потреба.

На националном нивоу централно место у систему заузима **Повереник за заштиту равноправности**, независни државни орган успостављен Законом о забрани дискриминације⁷⁸. Мандат Повереника обухвата поступање по притужбама грађана, покретање поступака, давање препорука, иницирање измена закона и вођење едукативних и превентивних активности. Подаци Повереника указују да жене подносе већину притужби у областима рада, запошљавања, приступа јавним услугама, здравствене заштите и социјалних права⁷⁹. Ипак, старије жене у статистикама Повереника остају недовољно заступљене, што се може повезати са ограниченом информисаношћу о сопственим правима, мањком дигиталне писмености и страхом од институција, као и са дубље укоренењем културним нормама које подстичу трпљење неправди. Иако Повереник редовно указује на потребу унапређења положаја старијих жена, оне у пракси често остају невидљиве, јер заштитни механизми претпостављају активан приступ, који многе жене не могу или не желе да остваре.

Поред Повереника, значајну улогу има већ споменуто **Координационо тело за родну равноправност**, основано од стране Владе Србије 2014. године⁸⁰. Ово тело је надлежно за координацију јавних политика у области родне равноправности, праћење спровођења стратегија, иницирање прописа и сарадњу са међународним организацијама. Иако је његова позиција значајна за интерсекторско умрежавање, његов рад у великој мери зависи од политичке подршке и расположивих ресурса. У пракси, старосна перспектива ретко се налази у фокусу рада Координационог тела; мере које се доносе најчешће су усмерене на млађе жене, жене у радном односу или у контексту родно заснованог насиља. Ово ограничава потенцијал институција да уоче специфичне ризике старијих жена, укључујући сиромаштво, неформалну бригу, ограничен приступ здравству и недостатак сервиса у заједници.

⁷⁸ **Закон о забрани дискриминације**. Београд: Службени гласник РС; 2009, изм. 2021. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html

⁷⁹ **Повереник за заштиту равноправности. Посебан извештај о дискриминацији жена**. Београд: Повереник; 2015. Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-zena/>

⁸⁰ **Влада Републике Србије. Одлука о оснивању Координационог тела за родну равноправност**. Београд: Влада РС; 2014. Доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45661/koordinaciono-telo-za-rodnu-ravnopravnost.php>

На нивоу извршне власти, значајну улогу има **министарство надлежно за област родне равноправности**, чији се портфељ организационо мењао током година. Министарство учествује у изради прописа, координацији јавних политика и управљању пројектима у области родне равноправности. Данас је то Кабинет министарке без портфеља задужене за координацију активности у области родне равноправности, спречавања насиља над женама и економског и политичког оснаживања жена⁸¹ активно ради на унапређењу положаја жена и у свом раду препознаје старије жене и њихове потребе.

Систем институционалних механизма укључује и **јединице за родну равноправност у ресорним министарствима**, чији је задатак да уводе систематско укључивање родне перспективе у секторске политике⁸². У пракси, ове јединице често имају ограничене капацитете, недовољан број запослених и недовољно утицаја на процес доношења одлука. У секторима као што су социјална заштита, здравство и стамбена политика — који су од суштинске важности за старије жене — родна перспектива није доследно интегрисана, а старосна перспектива готово потпуно изостаје.

Један од најслабијих сегмената институционалне архитектуре односи се на **локалне механизме за родну равноправност**. Закон о родној равноправности из 2021. године увео је обавезу да све локалне самоуправе формирају координаторе за родну равноправност и доносе локалне акционе планове⁸³. Иако је већина јединица локалне самоуправе формално испунила ову обавезу, у пракси постоје значајне разлике у капацитетима, финансирању и ефикасности. У руралним општинама, где живи велики број старијих жена, механизми су најчешће слабо развијени или симболично постављени, без стварне могућности да утичу на животе жена у заједници. Локални планови ретко препознају специфичне потребе старијих жена, а мере су често ограничене на ад-хок активности, без систематске анализе и дугорочне подршке.

У институционални оквир спадају и независни надзорни органи, као што су **Заштитник грађана и Повереник за информације од јавног значаја**, који индиректно доприносе заштити права жена кроз надзор над радом институција и унапређење транспарентности^{84 85}. Међутим, у области родне равноправности значајно доминира улога Повереника за заштиту равноправности, док је сарадња међу независним телима недовољно развијена, што ограничава системски приступ заштити најрањивијих група.

⁸¹ **Влада Републике Србије. Одлука о именовању министарке без портфеља задужене за родну равноправност и надлежностима Кабинета за координацију активности у области родне равноправности, спречавања насиља над женама и економског и политичког оснаживања жена.** Београд: Влада Републике Србије, последња доступна верзија. Доступно на: <https://jednakost.gov.rs/dokumenta/odluke>

⁸² **Закон о родној равноправности.** Београд: Службени гласник РС; 2021. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_rodnoj_ravnopravnosti.html

⁸³ **Повереник за заштиту равноправности. Посебан извештај о дискриминацији жена.** Београд: Повереник; 2015. Доступно на: <https://ravnopravnost.gov.rs/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-zena/>

⁸⁴ **Заштитник грађана. Годишњи извештај.** Београд: Заштитник грађана; различита издања. Доступно на: <https://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/godisnji-izvestaji>

⁸⁵ **Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Годишњи извештај.** Београд: ПИЈЗ; различита издања. Доступно на: <https://www.poverenik.rs/sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>

Свеукупно, институционални механизми у Србији постављени су тако да формално омогућавају унапређење родне равноправности, али у пракси су ограничени структурним и системским изазовима: недовољним ресурсима, недоследном применом закона, недовољном координацијом и недостатком интерсекционалних анализа. За старије жене, које се налазе на пресеку пола, старости, здравственог стања и економске зависности, ови недостаци резултирају слабијом заштитом, ограниченим приступом услугама и недовољном видљивошћу у процесима доношења одлука.

6. 5. Преглед закона, стратешких докумената и јавних политика који уређују права старијих особа

Нормативни оквир за заштиту права старијих особа у Србији нема форму јединственог „закона о старима“, већ је распршен кроз више системских закона и стратешких докумената, неке од њих смо већ споменули на предходним страницама. Ови прописи уређују области социјалне заштите, пензијског и инвалидског осигурања, здравствене заштите, стамбене политике и заштите од дискриминације. Иако су формално „старосно неутрални“, у пракси управо старије особе – а међу њима посебно жене – најчешће користе ова права и највише зависе од квалитета њихове примене.

6.5.1. Закони који гарантују права старијих особа

Кључни системски закон је **Закон о социјалној заштити**, који уређује делатност социјалне заштите, врсте права и услуга, поступке за њихово остваривање и надлежности установа и локалних самоуправа⁸⁶. Овим законом се дефинише право на новчану социјалну помоћ, додаток за помоћ и негу другог лица, различите услуге у заједници (помоћ у кући, дневни боравак, клубови за старије, смештај у установу и др.), као и услови под којима се ове услуге финансирају. За старије особе посебно су значајне услуге подршке за останак у заједници и спречавање институционализације, али и мере заштите од занемаривања, злостављања и породичног насиља, које су у пракси често недовољно развијене или неједнако доступне у различитим деловима Србије^{87 88}.

Други кључни стуб је **Закон о пензијском и инвалидском осигурању**, који уређује право на старосну, инвалидску и породичну пензију, као и услове за њихово стицање⁸⁹. Према Закону о пензијском и инвалидском осигурању Републике Србије, право на старосну пензију стиче се када

⁸⁶ **Закон о социјалној заштити**. Београд: Службени гласник РС; 2011. Доступно на: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_socijalnoj_zastiti.html

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ **Завод за социјалну заштиту**. Одрасли и старији корисници услуга социјалне заштите. Београд: Завод; без датума. Доступно на: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izvestaji/>

⁸⁹ **Закон о пензијском и инвалидском осигурању**. Београд: Службени гласник РС; последње изм. 62/2021. Одрживи развој за све. Доступно на: <https://www.pio.rs/sr/zakoni-i-drugi-propisi>

осигураник наврши 65 година живота и има најмање 15 година стажа осигурања. Међутим, закон предвиђа и алтернативни услов за стицање права на пензију, тако да осигураник може остварити право и ако има 45 година стажа осигурања, без обзира на године живота. За жене, прелазна правила постепено усклађују старосну границу са мушкарцима, тако да ће од 2032. године услов за обоје бити 65 година и најмање 15 година стажа⁹⁰. Иако је закон формално родно неутралан, његови ефекти су снажно родно диференцирани: због прекида у радном ангажману, неплаћеног рада у домаћинству и бриге о другим члановима породице, велики број жена у старости има краћи стаж и ниже пензије, што их чини посебно изложеним сиромаштву и економској зависности.

У области здравља, **Закон о здравственој заштити**⁹¹ и **Закон о здравственом осигурању**⁹² гарантују право на здравствене услуге за све грађане, укључујући старије особе. Ови закони уређују организацију здравственог система, обим обавезног здравственог осигурања и право на коришћење медицинских услуга, лекова и помагала. Иако не садрже посебна поглавља о старијим особама, у пракси највећи корисници здравствених услуга јесу управо старије особе, што чини „старосно слеп“ карактер закона потенцијалним проблемом: без експлицитне старосне и родне анализе, специфичне потребе старијих жена често остају невидљиве у планирању капацитета, превентивних програма и дуготрајне неге.

Систем социјалне заштите додатно је разрађен **Законом о правима корисника услуга привременог смештаја у социјалној заштити**, који уређује положај корисника у установама у процесу деинституционализације, њихова права на заштиту од злостављања, експлоатације и занемаривања, као и припрему за живот у заједници^{93 94}. Иако закон не говори искључиво о старијим особама, велики број корисника дуготрајног смештаја у установама чине управо старији људи, па су стандарди заштите људских права у овим установама директно релевантни за квалитет живота старијих жена и мушкараца.

Поред ових закона, положај старијих особа додатно је уређен **Законом о забрани дискриминације**, који старост препознаје као једну од основа дискриминације, као и посебним законима и подзаконским актима који регулишу област стамбеног збрињавања, породичних односа и заштите од насиља. У пракси, међутим, заштита права старијих особа често зависи од капацитета система социјалне заштите и нивоа информисаности самих старијих људи о правима која им стоје на располагању^{95 96}.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ **Службени гласник Републике Србије**, бр. 25/2019. *Закон о здравственој заштити*. Београд: Република Србија. Доступно на: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenoj_zastiti.html

⁹² **Службени гласник Републике Србије**, бр. 107/2005, 45/2011, 25/2019. *Закон о здравственом осигурању*. Београд: Република Србија. Доступно на: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zdravstvenom_osiguranju.html

⁹³ **Закон о правима корисника услуга привременог смештаја у социјалној заштити**. Београд: Службени гласник РС; 2021. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/126/4/reg>

⁹⁴ **Народна скупштина Републике Србије**. Закон о правима корисника услуга привременог смештаја у социјалној заштити – образложење предлога закона. Београд: НС; 2021. Доступно на: <https://otvoreniparlament.rs/akti/4122>

⁹⁵ **Завод за социјалну заштиту**. Одрасли и старији корисници услуга социјалне заштите. Београд: Завод; без датума. Доступно на: <https://www.zavodsz.gov.rs/sr/izvestaji/>

⁹⁶ **Повереник за заштиту равноправности**. Положај старијих на селу. Београд: Повереник; 2016. Доступно на:

6.5.2. Стратешки документи и јавне политике усмерене на старење

Упоредо са законодавством, током последњих деценија развијан је и стратешки оквир политика усмерених на старење. Први свеобухватни документ била је **Национална стратегија о старењу 2006–2015**, која је поставила циљеве у области социјалне укључености, здравља, друштвене партиципације и заштите од сиромаштва за старије особе^{97 98}. Иако је овај документ био међу првима који су препознали потребу за интегрисањем старосне перспективе у јавне политике, он није садржао родну анализу, нити су мере биле усмерене на специфичне ризике и потребе старијих жена. Након истека стратегије 2015. године, дуго није постојао нови национални документ специфично посвећен старењу, иако су бројне анализе указивале на потребу да се обнови стратешки оквир у светлу демографског старења и растућег удела старијих жена у популацији^{99 100}.

Ова празнина је делимично превазиђена усвајањем **Стратегије активног и здравог старења у Републици Србији за период 2024–2030**, коју је Влада Републике Србије усвојила 2023. године, уз пратећи Акциони план^{101 102}. Стратегија има за циљ да промовише активно учешће старијих особа у друштву, унапређење здравља, интергенерацијску солидарност и сузбијање стереотипа о старењу. Она наглашава да су старије особе ресурс, а не терет за друштво, и предвиђа мере усмерене на здраво старење, учешће на тржишту рада, волонтерске активности и развој услуга у заједници¹⁰³. Иако родна перспектива у документу постоји, и даље је недовољно разрађена у односу на конкретне ризике старијих жена, попут сиромаштва, насиља, имовинске несигурности и дуготрајне неге.

Одсуство савременог, интегрисаног стратешког документа о старењу који би на систематичан начин повезао питања здравља, социјалне заштите, економске сигурности и родне равноправности представља значајну празнину у планирању јавних политика, посебно имајући

<https://ravnopravnost.gov.rs/rs/izvestaji/posebni-izvestaji/poseban-izvestaj-o-diskriminaciji-starijih-gradjana/>

97 **Влада Републике Србије**. Национална стратегија о старењу 2006–2015. Београд: Влада РС; 2006. Доступно на: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45695/nacionalna-strategija-o-starenju-2006-2015.php>

98 **Кузманов Л.** Сиромаштво старијих у Србији и Агенда 2030. Београд: Фондација Центар за демократију; 2022. Одрживи развој за све. Доступно на: <http://www.centaronline.org/sr/publikacija/255/siromastvo-starijih-u-srbiji-i-agenda-2030>

99 Ibid.

100 **ЦЕТРА**. Истраживачки извештај о потребама старијих у локалној заједници. Београд: ЦЕТРА; 2022. Доступно на: <https://cetra.org.rs/publikacije/>

101 **Влада Републике Србије**. Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији 2024–2030. Београд: Влада РС; 2023. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2023/113/1>

102 **Влада Републике Србије**. Акциони план за спровођење Стратегије активног и здравог старења 2024–2030. Београд: Влада РС; 2023. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2023/113/1>

103 **Влада Републике Србије**. Стратегија активног и здравог старења у Републици Србији 2024–2030. Београд: Влада РС; 2023. Доступно на: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2023/113/1>

у виду демографску структуру Србије и висок удео жена у популацији старијој од 65 година¹⁰⁴.

Положај старијих особа је и предмет **Стратегије социјалне заштите 2019–2025**, националне секторске стратегије за област социјалне заштите^{105 106}. Овај документ препознаје старије особе као једну од приоритетних група корисника и истиче потребу развоја услуга у заједници, подршке неформалним неговатељима и деинституционализације. Ипак, старосна и родна перспектива нису доследно повезане: иако је јасно да већину корисника неформалне бриге и дуготрајних услуга чине жене, то није систематски разрађено кроз мере и индикаторе.

У складу са тим, усвојена је и **Стратегија деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници 2022–2026**, која има за циљ да постепено смањи ослањање на институционални смештај и развије спектар услуга у заједници, укључујући услуге подршке за старије особе^{107 108}. Ова стратегија је посебно важна за групу старијих жена које живе саме, у руралним срединама или у сиромаштву, јер једино развијене услуге у заједници могу да омогуће останак у сопственом дому уз адекватну подршку.

Коначно, положај старијих особа додирују и други стратешки документи: Стратегија заштите менталног здравља (2019–2026), која препознаје потребу развоја услуга менталног здравља у заједници и за старије људе; стратегије у области здравља, становања и смањења сиромаштва; као и аналитички и политички документи који се баве сиромаштвом старијих и реализацијом Агенде 2030^{109 110 111}.

104 **Влада Републике Србије. Стратегија социјалне заштите.** Београд: Влада РС; 2019.

Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/strategije/strategija-socijalne-zastite>

105 **Влада Републике Србије.** Нацрт Стратегије социјалне заштите за период 2019–2025. Београд: Влада РС; 2019.

Доступно на: <http://www.skgo.org/vesti/detaljno/2109/javna-rasprava-o-nacrtu-strategije-socijalne-zastite>

106 **Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.** Стратегија социјалне заштите 2019–2025 – јавна расправа. Београд; 2019. Доступно на: <http://www.skgo.org/vesti/detaljno/2109/javna-rasprava-o-nacrtu-strategije-socijalne-zastite>

107 **Влада Републике Србије.** Стратегија деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници 2022–2026. Београд: Влада РС; 2022. Доступно на: <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/predlozi-nacrta/sektor-za-socijalnu-zastitu/strategija-deinstitucionalizacije-i-razvoja-usluga-socijalne-zastite-u-zajednici-za-period-od-2022-do-2026-godine>

108 **Друштво социјалних радника Србије.** Стратегије од значаја за социјалну заштиту. Доступно на: <https://www.drustvosocijalnihradnika.rs>

109 **Закон о пензијском и инвалидском осигурању.** Београд: Службени гласник РС; последње изм. 62/2021. Одрживи развој за све. Доступно на: <https://www.pio.rs/sr/zakoni-i-drugi-propisi>

110 **ЦЕТРА.** Истраживачки извештај о потребама старијих у локалној заједници. Београд: ЦЕТРА; 2022. Доступно на: <https://cetra.org.rs/publikacije/>

111 **УНФПА Србија.** Чинимо Србију демографски отпорнијом кроз програме здравог старења [интернет]. 2024. Доступно на: <https://serbia.unfpa.org/sr/news/%C4%8Dinimo-srbiju-demografski-otpornijom-kroz-programe-zdravog-starenja>

6.5.3. Ограничења и празнине из перспективе старијих жена

Иако закони и стратегије формално укључују старије особе као циљну групу, ретко се истовремено узимају у обзир и фактор старости и родни аспект. У пракси, већина нормативних и стратешких докумената третира старење пре свега као демографски или социјални изазов, без довољне пажње на специфичне изазове са којима се суочавају старије жене. То укључује акумулиране неједнакости током живота, као што су ограничен приступ образовању, запошљавању, имовини и расподели неплаћеног рада, који у старости могу значајно утицати на економску и социјалну сигурност жена.

Последица овога је да јавне политике, иако формално усмерене на све старије особе, у пракси репродукују „просечну слику“ корисника и ретко циљано интервенишу тамо где су ризици највећи: код старијих жена са ниским пензијама, старијих жена које живе саме, старијих жена у руралним подручјима и старијих жена које су неформалне неговатељке. За промену те слике, неопходно је да се постојећи правни и стратешки оквир не само примењује, већ и доследно надограђује родно и старосно сензитивним политикама и индикаторима.

6.6. Положај старијих жена, простор за унапређење и изазови у примени закона

Нормативни оквир Србије у области родне равноправности и права старијих особа формално је обиман, усклађен са међународним стандардима и покрива готово све релевантне области – од заштите од дискриминације, преко социјалне и здравствене заштите, до права у систему пензијског осигурања и јавних политика старења. Међутим, упркос постојању модерног законодавства, стварна примена права остаје неуједначена и недовољно ефикасна, нарочито када је реч о старијим женама, групи која највише осећа последице акумулираних неједнакости из различитих фаза животног тока.

Иако прописи као што су Закон о родној равноправности и Закон о забрани дискриминације обезбеђују јасан правни темељ, они у пракси не успевају у довољној мери да измене структурне услове који производе неједнакости. Старосна и родна перспектива ретко се разматрају заједно; старост се појављује као статистичка категорија, а пол као друштвена структура — али друштвене последице њиховог преплитања остају недовољно препознате. Управо у том „слепом пољу“ нормативног оквира смештен је ризик да старије жене постану невидљиве у креирању политика, пружању услуга и институционалним механизмима заштите.

Стратешки документи често наглашавају потребу за унапређењем положаја жена или старијих особа, али ретко разрађују специфичне мере за старије жене. Тако се, на пример, Стратегија за родну равноправност бави економским оснаживањем жена, а Стратегија активног и здравог старења промовише учешће старијих у друштву, али обе недовољно препознају чињеницу да значајан део старијих жена живи у сиромаштву, има ограничен или никакав приступ имовини,

ослања се на неформалну бригу или живи у руралним подручјима где су јавне услуге слабо развијене. Ове празнине показују да је потребно не само имати стратегије, већ и интегрисати старосно-родну анализу као обавезни део сваке јавне политике.

У институционалном смислу, иако Србија има успостављен систем механизма за родну равноправност, укључујући Повереника за заштиту равноправности, Координационо тело и локалне координаторе, њихови капацитети су често недовољни за системско деловање. Подаци и анализе показују да старије жене ретко користе механизме заштите, било због недовољне информисаности, културних норми, неповерења у институције, или практичних баријера као што су дигитална писменост, мобилност и економска зависност. Као последица тога, дискриминација и насиље над старијим женама у институцијама, породици и заједници остају недовољно видљиви и недовољно процесуирани.

Простор за напредак није у доношењу нових закона, већ у доследној примени постојећих, улагању у институционалне капацитете, развоју услуга у заједници и унапређењу приступачности механизма заштите. Неопходно је систематски уводити родно и старосно раздвојене податке, обезбедити да свака локална самоуправа има функционалан механизам за родну равноправност и развијати јавне политике које на уравнотежен и аналитички начин препознају најрањивије групе – укључујући старије жене које живе саме, жене са ниским пензијама, жене са инвалидитетом и жене у руралним срединама.

Коначно, највећи изазов остаје превођење нормативног оквира у праксу и његова способност да допре до оних који најчешће остају на маргини. Тек када систем јавних политика препозна специфичне ризике старијих жена и укључи их у процес креирања, праћења и евалуације мера, законодавни оквир може постати инструмент стварне, а не само формалне равноправности. За ту промену потребно је да се родна равноправност и старење посматрају као међусобно повезане структуре, а старије жене као носитељке права чија искуства захтевају циљане, прецизне и кохерентне јавне одговоре.

7. Истраживање перцепције родне (не) равноправности код старијих жена

Истраживање „Неравноправно равноправне“ представља преглед методолошког оквира и кључних сазнања добијених кроз **квантитативни и квалитативни приступ**. Циљ је да се прикаже како старије жене у Србији доживљавају и препознају различите облике родне дискриминације, као и у којим сферама живота је највише осете – било да се ради о породици, економској сигурности, приступу здравственим и социјалним услугама или јавном простору.

Квантитативни део истраживања омогућава да се сагледају **општи трендови и учесталост појаве различитих облика дискриминације**, док квалитативни део пружа увид у **лична искуства, тумачење и осећања старијих жена**, откривајући дубинске културне и генерацијске механизме који обликују њихов живот и положај. Ова комбинација метода пружа чврсту основу за препоруке које циљају на унапређење јавних политика заснованих на људским правима и интерсекционалном приступу, са посебним акцентом на најрањивије групе старијих жена.

7.1. Родна осетљивост и етички аспекти истраживања

Истраживање је спроведено уз доследну примену принципа родне равноправности и родне осетљивости, са циљем да се искуства старијих жена сагледају у контексту структурних и доживљених родних неједнакости. Посебна пажња посвећена је начину на који се родне улоге, очекивања и животни токови жена одражавају на њихов положај у старијем добу, укључујући економску зависност, неформалну бригу и изложеност дискриминацији.

Све учеснице истраживања биле су јасно информисане о сврси истраживања и начину коришћења података. Истраживање је спроведено уз поштовање етичких стандарда, са посебним нагласком на достојанство, приватност и безбедност старијих жена. Све учеснице биле су анонимне, а подаци се чувају у складу са законом о заштити личности¹¹². Учешће у истраживању било је добровољно, уз могућност одбијања одговора на поједина питања или повлачења из истраживања у било ком тренутку.

Истраживачки инструменти и формулација питања били су прилагођени родној перспективи, како би се избегло репродуковање стереотипа и нормализација неједнакости.

¹¹² Република Србија. Закон о заштити података о личности. „Службени гласник РС“, бр. 87/2018. Београд: Народна скупштина Републике Србије; 2018.

Питања су прилагођена језику и животном контексту старијих жена, формулисана јасно, недвосмислено и културолошки осетљиво, како би се омогућила отворена дискусија о темама родне равноправности и искуствима дискриминације или неједнакости. Истраживање је спроведено у складу са принципима људских права и родне осетљивости, препознајући специфичне изазове и баријере са којима се старије жене сусрећу.

7.2. Методолошка ограничења

Истраживање се ослањало на лична искуства и перцепције учесница, што може бити под утицајем друштвених очекивања или осећаја стигме. Иако ови фактори могу утицати на одговоре, прикупљени подаци пружају вредан увид у искуства старијих жена у погледу родне равноправности и дискриминације, доприносе видљивости проблема и могу послужити као основа за креирање јавних политика и програма подршке.

7.3. Квантитативни део истраживања

7.3.1. Увод и методолошки оквир

Квантитативни део истраживања развијен је као **комплементарни сегмент квалитативних налаза**, добијених кроз дубинске интервјуе и фокус групе, са циљем да се испита распрострањеност и обрасци свакодневних искустава дискриминације код старијих жена. Док су квалитативни подаци пружили детаљан увид у животне наративе и начин на који жене тумаче свој положај, квантитативна анализа омогућава да се ова искуства сместе у шири друштвени контекст и провери у којој мери представљају системски, а не изоловани феномен. Тако се успоставља чврста основа за идентификацију закономерности и образаца који могу бити предмет интервенција јавних политика.

Полазиште анализе представља разумевање дискриминације као **свакодневног, понављајућег и кумулативног искуства**, које се најчешће испољава кроз суптилне облике неправедног третмана, а не кроз отворене и екстремне акте. Истраживања усмерена на каснију животну доб указују да су управо овакви „тихи“ облици дискриминације широко распрострањени међу старијим особама и да могу имати значајне последице по **психосоцијално благостање и ментално здравље**¹¹³. Перцепција дискриминације у старости није искључиво резултат индивидуалних карактеристика, већ је снажно условљена друштвеним односима, институционалним праксама и акумулираним искуствима током животног тока¹¹⁴.

¹¹³ Goldman N, Gleit DA, Seplaki CL, Liu IW. *Everyday discrimination in later life: The role of social context*. Journal of Gerontology: Psychological Sciences and Social Sciences. 2022;77(5):e154–e165. Доступно на: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9001990/>

¹¹⁴ Brown TT, Hill TD, Royster MO, et al. *Intersecting discrimination and mental health in later life*.

У том контексту, новија интерсекционална истраживања показују да се дискриминација у каснијој животној доби ретко јавља по једној основи, већ најчешће као пресек више друштвених карактеристика, укључујући старост, род и социоекономски статус. Оваква вишеструка искуства дискриминације повезана су са повећаним ризиком од депресивности, осећаја усамљености и психолошког дистреса код старијих особа¹¹⁵. Налази квалитативног дела овог истраживања у потпуности су у складу са наведеним увидима, будући да старије жене ретко именују своја искуства као „дискриминацију“, али кроз наративе доследно описују понижавање, потцењивање и мањак поштовања у свакодневним интеракцијама.

Полазећи од наведеног теоријског и емпиријског оквира, квантитативни део истраживања усмерен је на емпиријску операционализацију и мерење учесталости и образаца свакодневних искустава дискриминације међу старијим женама. У ту сврху примењена је **Скала свакодневне дискриминације** (Everyday Discrimination Scale – EDS), један од најшире коришћених и психометријски валидираних инструмената за испитивање суптилних, понављајућих и структурно условљених облика неправедног третмана у друштвеним истраживањима¹¹⁶. Примена ове скале омогућава квантитативну процену перципиране дискриминације у домену свакодневних социјалних и институционалних интеракција, као и анализу њене повезаности са ширим друштвеним и животним околностима испитаница.

Једна од кључних методолошких предности EDS скале огледа се у томе што од испитаница не захтева да своја искуства експлицитно именују као „дискриминацију“, већ се усмерава на учесталост конкретних ситуација и облика поступања у свакодневним интеракцијама. Ова карактеристика је од посебне важности у истраживању старијих жена, имајући у виду налазе квалитативног дела студије који указују да су бројни облици родне и старосне неравноправности током животног тока били социјално нормализовани и ретко препознавани као неправда или повреда права. На тај начин, примена EDS скале омогућава идентификацију и аналитичку обраду искустава која би у оквиру директних питања о дискриминацији вероватно остала недовољно видљива или непријављена.

Скала се састоји од низа тврдњи које обухватају различите облике свакодневног неправедног третмана, при чему испитанице процењују учесталост ових искустава на ординалној скали. У бројним међународним истраживањима EDS је показала задовољавајућу унутрашњу конзистентност, добру конструкциону и критеријумску валидност, као и високу осетљивост на разлике у искуствима дискриминације у зависности од социјалног контекста, животне доби и друштвеног положаја испитаника. Управо због ових својстава, EDS се све чешће примењује у геронтолошким и интерсекционалним студијама усмереним на анализу неједнакости у каснијој животној доби, што је чини адекватним и методолошки оправданим инструментом за потребе ове студије.

Journal of Gerontology: Psychological Sciences and Social Sciences. 2025;80(12):gbaf184. Доступно на: <https://academic.oup.com/psychsocgerontology/article/80/12/gbaf184/8262847>

¹¹⁵ Goldman N, Gleib DA, Seplaki CL, Liu IW. *Everyday discrimination in later life: The role of social context*. Journal of Gerontology: Psychological Sciences and Social Sciences. 2022;77(5):e154–e165. Доступно на: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9001990/>

¹¹⁶ Harnois CE, Liberati E, Richards N, et al. *What do we measure when we measure perceptions of everyday discrimination? Soc Sci Med*. 2022; doi:10.1016/S0277-9536(21)00941-2. Доступно на: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953621009412>

У том смислу, примена EDS скале у оквиру квантитативног дела истраживања омогућава да се искуства свакодневне дискриминације код старијих жена сагледају на систематичан и упоредив начин, чиме се обезбеђује емпиријска основа за остваривање основних методолошких циљева студије „Неравноправно равноправне“ – повезивање субјективних доживљаја са ширим структурним обрасцима неједнакости у каснијој животној доби.

7.3.2. Опис узорка

Истраживање је спроведено током новембра и децембра месеца 2025. године на узорку од **122 старије жене**, који обухвата хетерогену групу испитаница у погледу старосне структуре, образовног нивоа, радног статуса и животног окружења. У узорак су укључене жене старости **60 година и више**. Најзаступљеније су биле испитанице у старосној групи од 60 до 69 година, затим жене узраста од 70 до 79 година, док је најмањи број испитаница припадао групи од 80 и више година. Оваква старосна дистрибуција делимично одражава реалне разлике у доступности, здравственом стању и спремности за учешће у истраживањима у оквиру старије популације.

Према радном статусу, већина испитаница била је у пензији **88 жена (72,1%)**, док су **33 испитанице (27,0%)** у тренутку истраживања и даље било радно активно. Професионалне биографије испитаница биле су разноврсне и обухватале су рад у јавном и приватном сектору, услужним делатностима, образовању, здравству и администрацији, као и физички и пољопривредни рад. Значајан број жена навео је и дуготрајан неплаћени рад у домаћинству као доминантну животну активност, што представља важан контекст за разумевање њиховог економског и социјалног положаја у каснијој животној доби. Ови подаци указују на то да узорак обухвата и жене које су формално напустиле тржиште рада, али и оне које су, упркос животној доби, задржале економску активност, чиме се отвара простор за анализу различитих позиција у односу на економску сигурност и институционалну видљивост у старости.

У погледу образовне структуре, **66 испитаница (54,1%) имало је више или високо образовање, 44 жене (36,1%) завршено средње образовање**, док је **9 испитаница (7,4%)** имало основно или непотпуно основно образовање. Иако је у узорку релативно висок удео жена са вишим нивоом образовања, ова разноврсност је омогућила испитивање повезаности образовног капитала и искустава свакодневне дискриминације, уз свест о ограничењима у погледу репрезентативности за целокупну популацију старијих жена.

Испитанице су долазиле из различитих типова насеља, при чему су доминирале **урбане средине**, укључујући веће градове и мање урбане центре, док је мањи број жена живео у руралним или мањим срединама. Тип насеља је укључен као важна контекстуална варијабла, с обзиром на разлике у доступности услуга, институционалним контактима и друштвеним интеракцијама, које могу утицати на начин на који се дискриминација доживљава и препознаје.

Када је реч о породичном и животном окружењу, **52 испитанице (42,6%) живе са супругом, 15 жена (12,3%) живело је само, 32 (41%) живи са одраслом децом, 13 (16,7%) са унуцима, док је 11 испитаница (9,0%)** живело са својим остарелим родитељима или родитељима супруга. Ови подаци указују на различите облике породичне подршке и потенцијалне неформалне бриге,

који могу значајно утицати на свакодневна искуства, осећај сигурности и изложеност различитим облицима неједнакости у старијем добу.

Самопроцена материјалног положаја показује додатну унутрашњу диференцираност узорка. **29 испитаница (23,8%) навело је да живи веома тешко, 27 жена (22,1%) да живи тешко, док је 35 испитаница (28,7%) оценило да живи лако, а 15 жена (12,3%) прилично лако.** Истовремено, **15 испитаница (12,3%) није желело да одговори на ово питање**, што само по себи може указивати на осетљивост теме економске сигурности у каснијој животној доби.

Самопроцена материјалног положаја коришћена је као индикатор економске сигурности, имајући у виду да објективни економски показатељи (висина прихода, имовина) често не одражавају у потпуности субјективни доживљај финансијске стабилности, посебно код старијих жена. Овај приступ је у складу са праксом у социјалним и геронтолошким истраживањима, где се перцепција материјалних услова препознаје као важан фактор повезан са психосоцијалним благостањем, осећајем сигурности и искуствима дискриминације.

Такође, чињеница да део испитаница није желео да одговори на ово питање указује на осетљивост теме економске рањивости у каснијој животној доби и додатно потврђује оправданост комбиновања квантитативних и квалитативних метода у оквиру ове студије.

Иако узорак није репрезентативан у статистичком смислу, његова унутрашња социоекономска и породична разноврсност омогућава идентификацију релевантних образаца и повезаности између животних услова, економске сигурности и искустава свакодневне дискриминације. Ова ограничења су узета у обзир у интерпретацији налаза и не умањују аналитичку вредност истраживања, већ указују на потребу за будућим, обимнијим и репрезентативнијим студијама.

Карактеристика	Категорија	n	%
Старост	60–69	71	59,7
	70–79	46	38,7
	80+	2	1,6
Радни статус	У пензији	88	73,9
	Радно активна	31	26,1
Образовање	Основно (укљ. непотпуно)	9	7,6
	Средње	44	37,0
	Више / високо	66	55,5

Табела 1. Социодемографске карактеристике узорка

7.3.3. Учесталост и социоекономски обрасци свакодневне дискриминације

Квантитативни налази омогућавају идентификацију неколико јасних и понављајућих образаца у искуствима свакодневне дискриминације код старијих жена, који су од директног значаја за разумевање доживљаја родне равноправности у старости. Резултати квантитативне анализе показују да су искуства свакодневне дискриминације **веома распрострањена** међу испитаницама. Укупно **83,2% старијих жена** у узорку навело је да је доживело **бар један облик свакодневне дискриминације** обухваћен Скалом свакодневне дискриминације. Овај налаз указује да дискриминација у каснијој животној доби није изолован феномен, већ део уобичајених свакодневних интеракција.

Најчешће пријављивани облици дискриминације односе се на искуства **мањка поштовања и покровитељског или потцењујућег односа**. Тако је **66,4% испитаница** навело да се према њима односе са мање поштовања у односу на друге, док је **57,5%** пријавило ситуације у којима су други поступали као да нису довољно паметне или компетентне. Поред тога, **57,3% жена** навело је нељубазан или непажљив третман продавницама, банкама или здравственим установама.

Искуства **игнорисања и социјалне невидљивости** такође су значајно заступљена: **46,9% испитаница** навело је да су други поступали као да оне нису присутне. Ови облици неправедног третмана ретко се препознају као отворена дискриминација, али имају снажан симболички ефекат и доприносе осећају маргинализације у старости. Насупрот томе, отворено непријатељски облици дискриминације су ређи — **19,6% испитаница** навело је искуства претњи или узнемиравања, док је **22,1%** пријавило увредљиве или омаловажавајуће коментаре.

Посматрано у целини, резултати указују да се дискриминација у каснијој животној доби најчешће испољава кроз **суптилне, нормализоване и понављајуће обрасце**, чији је ефекат кумулативан. Већина испитаница навела је више од једног облика неправедног третмана, што потврђује да се ова искуства јављају у међусобно повезаним облицима, а не изоловано.

Анализа повезаности искустава дискриминације са социоекономским карактеристикама показује да ни образовни статус ни тип насеља **не представљају снажне заштитне факторе**. Између нивоа образовања и искустава свакодневне дискриминације утврђена је веома слаба негативна корелација (Spearman $\rho = -0,11$), што указује да са вишим нивоом образовања постоји благ тренд ређе пријављивања искустава дискриминације, без значајнијег практичног утицаја на укупну изложеност неправедном третману. Слично томе, повезаност између живота у урбаној средини и искустава дискриминације такође је слаба (Spearman $\rho = -0,05$), што указује да просторни контекст сам по себи не ублажава ризик од свакодневне дискриминације у старости.

Ови налази сугеришу да су искуства свакодневне дискриминације код старијих жена превасходно **структурно условљена**, те да индивидуални ресурси, као што су образовање или место становања, могу имати ограничен домет у њиховом ублажавању. Истовремено, резултати потврђују значај интерсекционалног приступа, који омогућава разумевање дискриминације као феномена на пресеку родних, старосних и социоекономских неједнакости.

7.3.4. Генерацијске разлике, образовање и културни образци у доживљају дискриминације

У овом делу анализирани су разлике у искуствима свакодневне дискриминације у односу на **старост, радни статус и образовни ниво** испитаница, са посебним освртом на улогу **генерацијских и културних образаца** у препознавању и артикулацији неправедног третмана.

Анализа је показала **изразито снажну негативну повезаност између старости и пријављивања искустава свакодневне дискриминације** (Spearman $\rho = -0,77$). Другим речима, са порастом година старости значајно опада вероватноћа да ће испитанице наводити искуства неправедног третмана обухваћена Скалом свакодневне дискриминације. Овај налаз не указује нужно на мању изложеност дискриминацији код најстаријих жена, већ пре на **разлике у начину препознавања и интерпретације дискриминације** између различитих генерација.

Квалитативни налази из ове студије указују да су најстарије испитанице социјализоване у друштвеном контексту у којем су родне улоге и неједнакости биле дубоко нормализоване и ретко довођене у питање. У таквом контексту, бројни облици неправедног третмана не препознају се као дискриминација, већ као „природан поредак“, „обичај“ или неизбежан део живота. Ова интернализација патријархалних вредносних образаца утиче на начин на који се искуства касније артикулишу, што је у складу са налазима савремених истраживања о *родно обојеној старосној дискриминацији (gendered ageism)*, која указују на повезаност старости, рода и културних очекивања у обликовању социјалне невидљивости и маргинализације старијих жена¹¹⁷.

Разлике су уочене и у односу на **радни статус**. Међу радно активним старијим женама, **93,5%** је навело да је доживело бар један облик свакодневне дискриминације, док је тај удео међу женама у пензији нешто нижи, али и даље висок (**80,7%**). Ови резултати указују да радно окружење и даље представља важан простор у којем се испољавају родни и старосни стереотипи, али и да одлазак у пензију не значи престанак изложености неправедном третману, већ његово премештање у друге институционалне и друштвене контексте.

Повезаност између **образовног нивоа и искустава дискриминације** показала је **слабу негативну корелацију** (Spearman $\rho = -0,11$). Овај налаз указује да виши образовни статус може делимично утицати на већу осетљивост за препознавање неправедног третмана, али **не представља снажан заштитни фактор** који би значајно смањио изложеност дискриминацији у каснијој животној доби. Овај резултат је у складу са налазима студија које указују да су ефекти образовања ограничени када се суоче са дуготрајним и дубоко укореним културним и родним нормама¹¹⁸.

¹¹⁷ Merodio G. The impact of gendered ageism and related intersectional factors on invisibility, social participation and quality of life among older women. *Research on Ageing and Social Policy*. 2024;13(2). <https://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/rasp/article/view/15017>

¹¹⁸ Goldman N, Gleib DA, Seplaki CL, Liu IW. Everyday discrimination in later life: The role of social context. *J Gerontol B Psychol Sci Soc Sci*. 2022;77(5):e154–e165. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9001990/>

Комбиновано посматрање утицаја старости и образовања указује да су генерацијски вредносни оквири снажнији фактор од појединачних предности које жена може имати током живота, као што су образовање или радно искуство. Иако образовање може помоћи женама да препознају и именују неравноправност, оно не може у потпуности да поништи утицај социјализације у патријархалном и родно неравноправном друштвеном окружењу. Ови налази подржавају интерсекционални приступ који дискриминацију у старости посматра као резултат сложене интеракције рода, старости и друштвено-културних образаца, а не искључиво као последицу индивидуалних карактеристика¹¹⁹.

7.3.5. Од искуства до значења: како старије жене тумаче (не) равноправност

Квантитативни налази указују да искуства свакодневне дискриминације код старијих жена нису само питање пуке статистичке учесталости, већ и начина на који се та искуства тумаче и именују.

Нормализација кроз суптилност

Први кључни увид тиче се природе саме дискриминације. Огромна диспропорција између учесталости „тихих“ облика дискриминације — попут **мањка поштовања (66,4%)** и **потцењивања способности (57,5%)** — у односу на отворено **непријатељске форме попут претњи (19,6%)**, указује на то да је неправедан третман често лишен драматичности која би изазвала тренутну реакцију. Када већина жена доживљава потцењивање, а тек мањина отворену агресију, ствара се атмосфера у којој је дискриминација нормализован, „подразумевани“ део свакодневне комуникације, тежи за препознавање и осуду.

Ова разлика у учесталости указује да се дискриминација у каснијој животној доби превасходно испољава кроз **обрасце који су друштвено прихваћени и често невидљиви**, али који, због своје учесталости, имају значајан кумулативни ефекат.

Генерацијски парадокс

Овај процес нормализације најдрастичније се огледа у односу према старости. Подаци откривају снажан генерацијски парадокс: иако би се очекивало да су најстарије жене најрањивије, оне најређе пријављују неправду. Док су у групи „млађих“ старијих жена (**60–69 година**) искуства дискриминације готово универзална, код жена старијих од 80 година тај удео пада на **50%**. Ова разлика не значи да дискриминација нестаје са годинама, већ да спремност да се она препозна и именује опада. За жене које су социјализоване у традиционалнијем контексту, трпљење неправде често није инцидент, већ прихваћено стање. Иако овај резултат треба тумачити са опрезом због мањег броја испитаница у најстаријој групи, он је у складу са уоченом корелацијом и указује на **генерацијске разлике у интерпретацији и артикулацији неправедног третмана**, а не нужно на разлике у изложености дискриминацији.

¹¹⁹ Harnois CE, Liberati E, Richards N, et al. What do we measure when we measure perceptions of everyday discrimination? *Soc Sci Med*. 2022. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953621009412>

Лимити образовања и рада

Даље, подаци о образовању руше мит о томе да је виши социјални статус сигурна заштита. Иако високообразоване жене нешто ређе пријављују дискриминацију (80,3%) у односу на оне са основним образовањем (88,9%), чињеница да четири од пет високообразованих жена и даље трпи неки облик неправде показује да индивидуални ресурси не могу у потпуности надјачати дубоко укоренење родне и старосне стереотипе.

Слично томе, радни статус мења контекст, али не и суштину искуства. Иако је учесталост дискриминације очекивано највиша међу радно активним женама (93,5%), изузетно висок проценат међу пензионеркама (80,7%) потврђује да дискриминација није везана само за тржишну конкуренцију. Излазак из света рада не доноси „мир“, већ само премештање неправедног третмана у друге сфере живота.

У целини, бројке нам говоре следеће: доживљај родне равноправности у старости није црно-бео. Раскорак између објективне раширености неправедног третмана (који је висок) и његовог препознавања (који опада са годинама) кључни је налаз овог дела студије. Ови налази указују да се борба против дискриминације не може водити искључиво кроз законске и институционалне механизме, већ да мора обухватити и процесе освешћивања и оснаживања. Многе старије жене неправду коју доживљавају више не препознају као дискриминацију или је, чак и када је уоче, доживљавају као нешто што се подразумева и што је део „нормалног“ тока старења.

7.3.6. Самоперцепција и унутрашња димензија дискриминације

Како искуства дискриминације утичу на слику о себи код старијих жена?

Квантитативни налази јасно показују да се искуства свакодневне дискриминације не задржавају на нивоу спољашњег догађаја, већ имају изражену унутрашњу димензију која директно обликује начин на који старије жене доживљавају сопствену вредност.

Удар на достојанство и компетенције

Структура пријављених искустава открива да дискриминација примарно циља на интелектуални и лични интегритет. Податак да је више од половине испитаница доживело да се други понашају према њима као да **нису довољно паметне (57,5%) или способне (54,0%)** представља кључни налаз овог дела истраживања. Уз то, чињеница да је скоро половина жена (**46,9%**) **осетила потпуну социјалну невидљивост (игнорисање)**, указује да је доминантни механизам дискриминације у старости обезвређивање личности. Ови проценти нису само статистика, већ показатељ да се старијим женама свакодневно шаље порука да су мање вредне, мање битне и сувишне.

Психолошки притисак насупрот отвореној агресiji

Ова психолошка димензија постаје још јаснија када се упореди са физичким облицима угрожавања. Док је осећај потцењености масован феномен, експлицитно агресивни облици попут претњи су ређи (19,6%). Ова диспропорција потврђује да се кључни терет дискриминације не одвија у зони физичког страха, већ у зони самопоштовања. Старије жене су принуђене да се носе са тихом, али константном ерозијом свог друштвеног значаја.

Интернализација као одбрамбени механизам

У претходним поглављима утврђена веза између старости и мањег пријављивања дискриминације овде добија своје психолошко објашњење. То што најстарије испитанице ређе пријављују да их третирају као „мање паметне“ вероватно не значи да их околина више поштује, већ да су оне интернализовале стереотипе. За многе жене најстарије доби, третман који подразумева мање компетенције постао је очекиван, па чак и прихваћен део идентитета у старости, што објашњава зашто га више не региструју као дискриминацију.

Ограничена моћ образовања над сликом о себи

Коначно, анализа показује да ни висок образовни статус није гаранција за очување позитивне слике о себи пред друштвеним предрасудама. Иако образовање пружа одређене ресурсе, оно не елиминише осећај потцењености. Чињеница да се обрасци „третмана са висине“ јављају и код високообразованих жена сугерише да је културни стереотип о „старој жени“ јачи од њених индивидуалних постигнућа.

Дискриминација у старости, дакле, не делује само споља, већ и изнутра. Високи проценти жена које се осећају потцењено указују на то да је крајњи ефекат оваквог третмана постепено повлачење, ћутање и прихватање маргинализоване позиције као природног стања ствари.

7.3.7. Перципирани узроци дискриминације: род, старост или њихов пресек

Како старије жене тумаче корене неправде?

Анализа субјективних тумачења узрока дискриминације открива занимљиву хијерархију у свести старијих жена. Оне своја искуства најчешће не посматрају кроз једну изоловану карактеристику, већ кроз сложу призм у којој се идентитети преплићу.

Интуитивна интерсекционалност

Најважнији налаз у овом сегменту јесте да највећи број испитаница (**38,9%**) узрок дискриминације види у **истовременом деловању старости и рода**. Овај податак је емпиријска потврда да старије жене интуитивно разумеју интерсекционалност: оне осећају да их друштво не кажњава само зато што су старе, нити само зато што су жене, већ специфично зато што су старије жене. Ова група испитаница препознаје да се њихово искуство разликује и од искуства старијих мушкараца и од искуства млађих жена.

Невидљивост рода наспрам видљивости старости

Међутим, када се посматрају појединачни узроци, уочава се значајна несразмера. Док **свака пета жена (22,1%)** сматра да је дискриминисана искључиво **због старости**, тек мали број њих (**8,4%**) као примарни узрок именује свој **род**. Овај јаз између перцепције старости (као чешћег кривца) и рода (као ретко препознатог узрока) указује на дубоку нормализацију родне неправедности. Старост је „ново“ стање које доноси губитак статуса и стога је лакше уочљива као проблем. С друге стране, подређени положај жене је константа која их прати цео живот,

због чега је у старости често „невидљив“ или се подразумева. Жене лакше кажу „ово ми се дешава јер сам стара“, него „ово ми се дешава јер живим у патријархату“, иако су та два аспекта неодвојива.

Персонализација уместо структурног разумевања

Значајан је и податак да чак **26,3% испитаница** узроке неправде тражи у „**другим разлозима**“, изван категорија рода и старости. Ово сугерише да велики део жена дискриминацију и даље тумачи на нивоу појединачних инцидената — као резултат лошег карактера друге особе, некултуре или сплета околности — а не као последицу системских друштвених односа. Оваква персонализација проблема отежава повезивање појединачних искустава у ширу слику неравноправности.

Перцепција узрока нам, дакле, говори да постоји свест о специфичној тежини позиције старије жене (кроз висок проценат пресека старости и рода), али да недостаје јасан језик којим би се родна дискриминација именовала као самосталан и кључан проблем. Старост се види као терет, док се род и даље често носи као невидљива судбина.

7.3.8 Социоекономски контекст и искуства дискриминације: Ко је изложенији?

Квантитативна анализа показује да су искуства свакодневне дискриминације широко распрострањена међу старијим женама без обзира на њихове социоекономске карактеристике. Ипак, контекст у којем жена живи и ресурси које поседује обликују начин на који се та неправда проживљава и артикулише.

Образовање као (не)довољан штит

Иако се често претпоставља да образовање пружа заштиту од друштвене маргинализације, подаци ове студије то демантују. Као што је раније истакнуто, чак **80,3%** високообразованих жена пријавило је бар један облик дискриминације. Иако је овај проценат нешто нижи у односу на жене са основним (**88,9%**) или средњим образовањем (**88,6%**), разлика је суштински мала. Чињеница да четири од пет високообразованих жена и даље доживљавају неправедан третман снажан је показатељ да индивидуални ресурси имају ограничен домет пред структурним баријерама. Виши ниво образовања може помоћи женама да прецизније именују неправду и препознају суптилне механизме дискриминације, али их очигледно не штити од изложености потцењивању и мањку поштовања који су укорењени у културним обрасцима.

Улога породичног контекста и типа домаћинства

Поред образовања, тип домаћинства представља кључни социјални оквир свакодневице. Иако подаци не нуде једноставну статистичку корелацију, квалитативни увид сугерише да живот у самачком или заједничком домаћинству носи различите ризике.

Жене које живе саме чешће су директно упућене на институционалне контакте (здравство, јавне службе) без посредника, што може повећати њихову видљивост пред системом, али и рањивост

на институционално игнорисање. С друге стране, живот у вишегенерацијском домаћинству може пружити емотивну и логистичку подршку, али истовремено може бити простор где се репродукују традиционални обрасци зависности и где је аутономија старије жене сужена, што отежава артикулацију личних потреба и искустава.

У целини, социоекономски контекст не делује као „филтер“ који спречава дискриминацију, већ пре као позорница на којој се она одиграва. Висок проценат дискриминације у свим образовним групама (**од 80% до 89%**) потврђује да је **дискриминација старијих жена универзалан феномен који превазилази класне и образовне поделе**, захтевајући решења која циљају на промену друштвене свести, а не само на оснаживање појединца.

7.3.9. Квантитативни налази као потврда животног тока неравноправности

Закључни преглед квантитативних резултата недвосмислено потврђује полазну тезу студије: **искуства дискриминације код старијих жена нису спорадични инциденти, већ системски и широко распрострањен феномен.**

Масовност као доказ система

Податак да је укупно **83,2%** испитаница доживело бар један облик дискриминације представља најснажнији емпиријски доказ да неправедан третман није изузетак, већ правило. Када више од четири петине једне популације дели исто искуство, престајемо да говоримо о индивидуалним судбинама и почињемо да говоримо о друштвеном обрасцу. Ова висока преваленција указује да је дискриминација саставни део социјалног амбијента у којем старије жене живе.

„Тиха“ природа неједнакости

Структура ових искустава додатно осветљава механизме маргинализације. Доминација суптилних облика (попут мањка поштовања и игнорисања) над отвореним насиљем потврђује да се неједнакост у старости одржава кроз „нормализацију“. Чињеница да су ударци на достојанство (**66,4%**) троструко чешћи од експлицитних претњи (**19,6%**) показује да друштво не мора да користи силу да би старије жене држало у подређеном положају — довољно је да их континуирано третира као мање вредне.

Генерациски печат и животни ток

Можда најважнији налаз за разумевање животног тока неравноправности лежи у генерацијском парадоксу. Драстична разлика у препознавању дискриминације између „млађих“ старијих жена (**где је искуство готово универзално – 100%**) и најстаријих испитаница (**где опада на 50%**), илуструје како дуготрајна изложеност патријархалним обрасцима мења перцепцију стварности. Са годинама, неправедан третман не нестаје, већ постаје толико уобичајен да престаје да се региструје као проблематичан

Лимити индивидуалног напретка

Такође, налази о образовању служе као важно упозорење. Иако образовање пружа одређене алате за препознавање неправде, подаци показују да оно не може да „поништи“ структурну дискриминацију. Висока стопа дискриминације чак и међу најобразованијим женама (преко 80%) потврђује да индивидуални успех жене не може у потпуности да је заштити од друштвених предрасуда везаних за њен род и године.

Интерсекционалност на делу

Коначно, перцепција узрока дискриминације затвара круг аргументације. Чињеница да највећи број жена (**38,9%**) узрок свог положаја види у пресеку старости и рода показује да су и саме испитанице свесне сложености своје позиције. Оне не живе „само“ као старије особе, нити „само“ као жене, већ носе терет оба идентитета истовремено.

Посматрано у целини, ови квантитативни подаци показују да дискриминација у старости функционише као **дуготрајан, акумулиран процес**, који се манифестује пре свега кроз понављајуће и нормализоване облике неправедног третмана. То није један догађај који се десио јуче, већ збир свакодневних потцењивања, игнорисања и мањка поштовања који се таложу током читавог животног века, креирајући специфичну позицију невидљивости старије жене у друштву. Висока учесталост ових искустава, њихова повезаност са старашћу, као и ограничен утицај образовања и других индивидуалних ресурса, потврђују да се родна неправда у старости не може разумети као појединачан инцидент, већ као део ширег животног и друштвеног контекста.

7.4. Квалитативно истраживање

7.4.1. Опис узорка и метода

Квалитативно истраживање спроведено је применом **комбинованог квалитативног методолошког приступа**, који је обухватио фокус групне дискусије и дубинске интервјуе са старијим женама. Овакав приступ омогућио је свеобухватно разумевање искустава, ставова и перцепција старијих жена у вези са родном равноправношћу, дискриминацијом и положајем у старијем животном добу, како на колективном, тако и на индивидуалном нивоу.

Организовано је укупно **15 фокус група** и реализовано **10 дубинских интервјуа** са женама старијим од 60 година.

7.4.2. Методолошка оправданост комбинованог приступа

Комбиновање фокус група и дубинских интервјуа омогућило је **методолошку триангулацију**, односно проверу и продубљивање налаза кроз различите изворе података¹²⁰. Док су фокус

¹²⁰ Flick U. Triangulation in qualitative research. In: Flick U, von Kardorff E, Steinke I, editors. A Companion to Qualitative

групе пружиле увид у доминантне друштвене обрасце и колективне интерпретације¹²¹, дубински интервјуи су омогућили реконструкцију индивидуалних животних наратива и процеса интернализације родно обојених неједнакости током животног тока¹²².

Овај приступ је посебно релевантан за истраживање положаја старијих жена, јер омогућава разумевање како структурних, тако и субјективних аспеката дискриминације и родне неравноправности у старијем добу¹²³.

7.5. Фокус групе

Фокус групе су коришћене као метод групне дискусије са циљем испитивања заједничких искустава, доминантних наратива и колективних интерпретација родно обојених неједнакости у старости. Овај метод омогућава увид у друштвене норме, вредности и механизме социјалне интеракције који обликују искуства старијих жена.

Фокус групе су организоване у следећим градовима и општинама: **Београд, Чачак, Велика Плана, Бабушница, Зајечар, Богатић, Пирот, Инђија и Сомбор**. Избор локација омогућио је обухватање различитих **регионалних, социоекономских и урбаних и руралних контекста**, што је допринело разноврсности перспектива и искустава учесница.

Свака фокус група трајала је у просеку **око 90 минута**, а дискусије су вођене уз помоћ полуструктурисаног водича, који је обухватао теме као што су:

- свакодневна искуства дискриминације,
- перцепција родне равноправности у старијем добу,
- положај жена некада и сада,
- односи у породици и заједници,
- искуства са институцијама (здравство, социјална заштита, локална управа),
- осећај друштвене видљивости и личне вредности.

Групна динамика је омогућила да учеснице међусобно размењују искуства, допуњују исказе других и артикулишу заједничке обрасце неправедног третмана, али и стратегије прилагођавања и отпора.

Research. London: Sage; 2004 BC 178–183.

121 Kitzinger J. Qualitative research: introducing focus groups. *BMJ*. 1995;311:299–302.

122 Elder GH Jr. Time, human agency, and social change: Perspectives on the life course. *Soc Psychol Q*. 1994;57(1):4–15.

123 Calasanti T, Slevin KF. *Gender, Social Inequalities, and Aging*. Walnut Creek (CA): AltaMira Press; in 2001

У фокус групама је учествовало укупно **169 испитаника, од чега 146 жена и 23 мушкарца**. Иако је примарни фокус истраживања био на искуствима старијих жена, узорак је проширен укључивањем старијих мушкараца који су изразили интересовање за учешће и жељу да допринесу истраживању. Укључивање мушкараца имало је методолошки оправдану улогу, јер је омогућило боље разумевање друштвеног и родног контекста у којем се искуства старијих жена обликују, као и упоредни увид у перцепције родне равноправности у старијем добу. На тај начин, њихово учешће допринело је продубљеној анализи родних односа, без померања основног истраживачког фокуса са положаја и искустава старијих жена.

7.5.1. Увод у анализу фокус група: колективни наративи и нормализација искуства

За разлику од дубинских интервјуа, који омогућавају индивидуалну рефлексију и накнадно преиспитивање животних искустава, фокус групе откривају **колективни начин разумевања родне равноправности** и показују како се појединачна искуства потврђују, релативизују или нормализују у групном контексту. У групној дискусији, искуства родне неравноправности не износе се као изоловани догађаји, већ као део заједничке, „подразумеване“ реалности.

У свим фокус групама, родна равноправност се најчешће дефинише кроз свакодневно искуство рада, бриге и физичког напора, а не кроз формална права или јавне политике. Учеснице јасно повезују неравноправност са двоструким и троструким оптерећењем жена, посебно у руралним срединама:

„Жене раде две смене и на послу, њиви и у кући, некад и трећу смену. Жена на селу ради и мушке и женске послове без обзира колико година има.“ *Бабушница*

Групна динамика подстиче међусобно потврђивање оваквих искустава, при чему се неравноправност ретко доводи у питање као неправда, већ се представља као нешто што је „тако било“ и што је део живота жена њихове генерације. Учеснице често истичу да су навикнуте на такве околности и да су временом „огуглале“:

„Жене су овде навикле, огуглале, ћуте и трпе, немоћне су. Немају где да се врате.“ *Бабушница*

Фокус групе посебно јасно показују како **економска зависност** функционише као централни механизам који повезује различите облике неравноправности. Учеснице директно повезују одсуство економске самосталности са немогућношћу да се супротставе дискриминацији и насиљу:

„Жена која је економски зависна мора да ћути и да трпи, прво мужа па после децу.“ *Чачак*

Истовремено, у групном контексту јасно се исцртавају **границе говорљивости**. Иако се о дискриминацији и тешким животним условима говори отворено, насиље се често минимизује или представља као нешто неизбежно, посебно у мањим срединама:

„Трпе насиље, ћуте... ако немаш неког да те заштити, ти немаш могућности да се жалиш.“
Бабушница

Фокус групе такође показују снажну свест о **територијалним неједнакостима**, нарочито између града и села. Учеснице из руралних средина доживљавају своју позицију као двоструко маргинализовану — и као жене и као становнице „забачених и заборављених“ подручја:

„На селу је још горе, ми смо забачени и заборављени и од бога и од државе.“ *Бабушница*

За разлику од тога, у градским срединама се чешће појављује свест о постојању различитих искустава и привилегија, као и изражена солидарност са женама које живе у тежим условима:

„Ја сам образована и привилегована жена, мало је срамота да ја говорим о женама које живе на селу и у сиромаштву.“ *Београд*

Упркос снажном осећају исцрпљености и „прегорелости“, фокус групе показују и присуство **активне улоге** у колективном облику — кроз савете, поруке и заједничке закључке о томе шта би морало да се промени. Та активна улога није усмерена ка сопственој позицији, већ ка образовању млађих генерација и пре свега мушкараца:

„Оваква предавања треба да се организују за мушкарце, они морају да се преваспитају.“ *Инђија*

На тај начин, фокус групе откривају како се индивидуална искуства родне неравноправности трансформишу у **колективно знање**, које истовремено нормализује постојеће стање и отвара простор за критичку рефлексију. Овај колективни наратив представља кључну допуну налазима дубинских интервјуа и омогућава дубље разумевање начина на који старије жене у Србији заједнички артикулишу, оправдавају и преиспитују родну равноправност.

7.5.2. Рад, брига и двоструко (и троструко) оптерећење као заједничко искуство

У свим фокус групама, без обзира на тип средине, рад и брига се појављују као **централна оса животног искуства жена**. Међутим, рад се не разуме искључиво као плаћена активност, већ као континуирани скуп обавеза који обухвата запослење, кућне послове, бригу о деци, старима и болеснима, као и физички рад у пољопривреди, посебно у руралним срединама. Ово вишеструко оптерећење у групном разговору није предмет критике, већ се представља као заједничка судбина.

„Жена ради од јутра до мрака, а кад легне увече, нико не пита како јој је било.“ *Бабушница*

Учеснице у више група наглашавају да је рад био сталан и непрекидан, без јасне границе између радног и слободног времена. Овај континуитет рада се у групној дискусији представља као нешто што се подразумева и што је део идентитета жене њихове генерације.

„Нисмо ми имале радно време. Радиш док можеш да стојиш на ногама.“ *Чачак*

Посебно је упадљиво да се у групном контексту плаћени рад ретко издваја као посебна вредност. Он се доживљава као још једна обавеза, а не као извор аутономије или заштите. Чак и када учеснице говоре о запослењу, оно се готово увек помиње у вези са породичним потребама.

„Радила сам да би деца имала, не због себе.“ *Велика Плана*

У руралним срединама, двоструко оптерећење често прелази у троструко, јер се уз кућне и породичне обавезе додаје и физички рад у пољу или око домаћинства. Овај рад се у фокус групама описује као посебно исцрпљујући, али и као нешто што се не доводи у питање, нешто што се подразумева.

„На селу жена нема одмора. И кад си болесна, мораш.“ *Бабушница*

У градским срединама, иако је физички рад мање присутан, учеснице и даље говоре о константном притиску да ускладе плаћени рад са бригом о породици, без адекватне подршке партнера или институција.

„Радиш осам сати, па дођеш кући и радиш још осам.“ *Београд*

Оно што је посебно значајно у групном разговору јесте одсуство језика који би ово оптерећење именовао као неправду. Напротив, учеснице често међусобно потврђују да је управо та способност да се „све изнесе“ била мерило вредности жене.

„Жена је морала све да стигне. Ако не стигне, онда није добра жена.“ *Пирот*

Овај колективни наратив показује како се двоструко и троструко оптерећење не само прихвата, већ и вреднује као доказ снаге и пожртвованости. Истовремено, управо ова нормализација рада и бриге доприноси невидљивости њихових дугорочних последица, које постају најочигледније у старости, кроз исцрпљеност, здравствене проблеме и осећај да „све дато“ није адекватно препознато.

Групна дискусија показује да се интензиван рад жена не доживљава само као обавеза, већ и као **морална дужност**, дубоко повезана са појмом „добре жене“. Учеснице међусобно потврђују да је управо спремност да се ради без престанка била друштвено очекивана и позитивно вреднована, док је свако одступање од тог модела носило ризик осуде.

„Ако жена каже да је уморна, одмах кажу да је лења.“ *Чачак*

Овај морални аспект рада јасно показује како се структурна неравноправност трансформише у личну одговорност. Рад и брига нису представљени као нешто што се дели или преговара, већ као нешто што жена мора да „издржи“, често без подршке или признања.

„Нико ти не помаже, али сви очекују да све буде готово.“ *Бела Паланка*

Фокус групе такође откривају да се исцрпљеност жена ретко препознаје као проблем, чак ни од стране самих жена. Уместо тога, умор се релативизује поређењем са другима или са „тежим временима“, чиме се спречава артикулација сопствених потреба.

„Шта да се жалим, било је и горе.“ *Велика Плана*

Посебно је упечатљиво да се брига о другима — деци, мужу, старијима, унучима — у групном разговору готово никада не доводи у питање као нешто што би требало да буде подељено. Она се представља као природни део женског идентитета, чак и у старости, када физичке могућности значајно опадају.

„И сад, кад сам стара, ја прва устајем да спремим.“ *Београд*

У руралним срединама, овај образац је још израженији. Учеснице говоре о раду који не престаје ни у старости, при чему се године не доживљавају као разлог за ослобађање од обавеза, већ као додатни терет.

„Нема пензије од куће. Док си жива, радиш.“ *Бабушница*

У градским срединама, иако се животни услови разликују, логика двоструког оптерећења остаје присутна. Жене истичу да су и након одласка у пензију наставиле да буду носиоци бриге у породици, често преузимајући улогу „помоћи“ одраслој деци.

„Кад одеш у пензију, мисле да си слободна за све.“ *Београд*

Ови налази указују да се рад и брига у животима старијих жена не завршавају са формалним завршетком радног века. Напротив, они се трансформишу и настављају у другачијем облику, без јасних граница и без адекватног признања. Фокус групе тако показују да је двоструко и троструко оптерећење не само историјско искуство, већ и **актуелна реалност старости**.

Ова колективна перспектива допуњује налазе дубинских интервјуа, указујући да индивидуални осећај исцрпљености и невидљивости није изузетак, већ део широко подељеног искуства. Управо у томе лежи снага фокус група: оне откривају да оно што је доживљено као „лична судбина“ има јасну друштвену структуру.

7.5.3. Приватна сфера и спремност да се говори

Анализа фокус група показује да је приватна сфера — породични односи, брак и унутрашња динамика домаћинства — област у којој је спремност да се говори најограниченија. Док се о раду, сиромаштву и свакодневним тешкоћама говори релативно отворено, разговор о односима моћи, контроле и неправедности у породици често је праћен оклевањем, ублажавањем или прећуткивањем. Овај образац је присутан у свим фокус групама, без обзира на тип средине.

Учеснице јасно артикулишу постојање неписаног правила да се о „породичним стварима“ не говори јавно. Ова норма није изражена као спољна забрана, већ као унутрашње прихваћено ограничење које обликује понашање жена током целог живота.

„Шта има да се прича о кући, то остаје у кући.“ *Сомбор*

„Није ред да се износи прљав веш.“ *Бабушница*

Овакви искази показују да је спремност да се говори о приватним односима условљена снажним нормама приватности и стида. У групном контексту, ове норме се не доводе у питање, већ се међусобно потврђују, чиме се учвршћује граница између онога што се може и онога што се не може изговорити.

Када се разговор ипак приближи темама неједнаке расподеле моћи или контроле у породици, учеснице користе ублажен језик и избегавају директне оцене. Односи се описују као „такви какви су били“, без јасног вредносног означавања.

„Знало се ко је глава куће.“ *Велика Плана*

„Ми смо се прилагођавале, да не буде свађе.“ *Чачак*

Овај начин говора указује да спремност да се говори није ограничена недостатком искустава, већ начином на који су та искуства током живота интернализована. Избегавање конфликта и очување породичне стабилности представљани су као приоритети, чак и када су подразумевали одрицање од сопствених потреба.

„Боље је ћутати него правити проблем.“ *Инђија*

Фокус групе такође показују да је спремност да се говори селективна: док су економске тешкоће и напоран рад „дозвољене“ теме, говор о понижењу, страху или емоционалном болу често остаје на маргини разговора.

„Није било лако, али није то за причу.“ *Београд*

Групна динамика додатно утиче на ову селективност. Када се разговор приближи осетљивим темама, често долази до преусмеравања или ублажавања, било кроз поређење са тежим искуствима, било кроз закључке који затварају тему.

„Има и горе, немојмо сад о томе.“ *Чачак*

Овакав образац указује да је неспремност да се говори о приватним односима колективно произведена, а не искључиво индивидуална. Истовремено, сама чињеница да се одређена искуства ипак помињу — макар и уз оклевање — указује на постојање пукотина у овом систему ћутања.

„Кад чујеш да су и друге тако живеле, онда схватиш да ниси једина.“ *Београд*

Ови тренуци препознавања представљају важну основу за разумевање начина на који колективни разговор може истовремено да одржава норме ћутања и да их постепено доводи у питање. Управо ова двострука улога фокус група чини их кључним аналитичким алатом за разумевање перцепције родне равноправности код старијих жена.

7.5.4. Насиље у колективном наративу: минимизација и уздржаност у говору

Анализа фокус група показује да је уздржаност у говору о насиљу над женама израженија него када су у питању рад, сиромаштво или опште животне тешкоће. И када се насиље помене, оно се у колективном разговору ретко именује директно; чешће се **минимизује, релативизује или представља као изузетак**, чиме се сужава оно што се уопште препознаје као насиље.

Учеснице у више фокус група праве јасну разлику између физичког насиља, које се препознаје као недопустиво, и других облика — психичког, економског или контролишућег — који се често не препознају или се описују као „нормалан“ део брачних односа.

„Па није било батина, није то сад неко насиље.“ *Богатић*

„Било је свађа, али то има у свакој кући.“ *Бела Паланка*

Овакви искази указују да је колективно разумевање насиља уско и да управо та ускост доприноси уздржаности у говору о сопственим искуствима. Понашања која подразумевају контролу, понижавање или економску зависност остају ван онога што се доживљава као тема о којој се „има шта рећи“. Посебно изражен механизам релативизације представља поређење са „горим случајевима“. На тај начин се сопствено искуство умањује и представља као недовољно озбиљно за отворен разговор.

„Има и горе, неке жене су стварно прошле страшно.“ *Велика Плана*

„Шта да кажем кад знам како друге живе.“ *Београд*

Ова уздржаност не произлази само из личне нелагоде, већ из снажних друштвених норми које регулишу шта је прикладно износити у јавном и полујавном простору. У групном разговору, ове норме се међусобно потврђују, што додатно учвршћује ћутање. Фокус групе показују и да је уздржаност у говору о насиљу посебно изражена у мањим срединама, где страх од осуде, оговарања и губитка подршке има снажан утицај.

„У малом месту све се зна, није лако причати.“ *Инђија*

Чак и када се искуства насиља помињу, она се често временски удаљавају и смештају у прошлост, чиме се смањује потреба да се о њиховим последицама говори у садашњости.

„То је било некад, сад је ваљда боље.“ *Бабушница*

Ипак, анализа показује да колективни наратив није у потпуности затворен. У појединим тренуцима појављују се искази који указују на свест да таква искуства нису била исправна, иако су и даље праћени осећајем немоћи.

„Није то било у реду, али шта смо могле.“ *Чачак*

Ови искази указују на постојање пукотина у доминантном наративу минимизације и уздржаности. Они показују да, иако се о насиљу тешко говори, постоји потенцијал за јасније именоване и разумевање ових искустава, нарочито када жене у групи препознају да су проживеле сличне ситуације.

7.5.5. Старост, зависност и страхови од будућности

Фокус групе јасно показују да се старост у животима жена доживљава као период повећане несигурности, у којем се акумулиране родне неједнакости из претходних животних фаза испољавају у пуном обиму. Разговори указују да страхови у старости нису апстрактни, већ дубоко укоренењени у конкретна искуства — пре свега у вези са здрављем, финансијском зависношћу и ослањањем на друге.

Најизраженији страх односи се на губитак здравља и физичке самосталности. Учеснице често говоре о телу које више „не слуша“, али и о страху да болест значи и губитак контроле над сопственим животом.

„Кад се разболиш, онда више ништа није у твојим рукама.“ *Богатић*

„Највише ме плаши да не постанем терет.“ *Чачак*

Овај страх од „бивања теретом“ појављује се као једна од централних тема у свим фокус групама. Он није само лични осећај, већ одраз друштвеног контекста у којем се зависност доживљава као нешто срамотно, а брига као обавеза која се нерадо преузима.

Финансијска несигурност представља други кључни извор страха. Многе учеснице истичу да су пензије ниске и недовољне за покривање основних трошкова, посебно трошкова лечења. Финансијска зависност од деце или других чланова породице доживљава се као додатни губитак достојанства.

„Срамота ме је да тражим од деце, а немам довољно.“ *Београд*

„Цео живот сам радила, а сад рачунам сваки динар.“ *Велика Плана*

Ови искази показују како се дугогодишњи неплаћени рад и прекиди радног стажа директно одражавају на економску позицију жена у старости. Фокус групе тиме јасно повезују животни ток са тренутним осећајем несигурности. Посебно осетљива тема у групним разговорима јесте ослањање на породицу. Иако се породица често помиње као примарни извор подршке, истовремено се говори и о страху од зависности и губитка аутономије.

„Имам децу, али не знам колико могу да се ослоним.“ *Бела Паланка*

„Сви имају своје проблеме, не могу ја увек да будем прва.“ *Пирот*

Ови искази указују на амбивалентан однос према породичној подршци — она је истовремено неопходна и проблематична. Жене изражавају жељу да не оптерећују друге, чак и када им је помоћ потребна, што додатно повећава осећај усамљености.

Учеснице у више фокус група говоре и о страху од институција, нарочито у контексту социјалне и здравствене заштите. Недовољна доступност услуга, компликоване процедуре и осећај да „нико нема времена“ доприносе несигурности и неповерењу.

„Кад одеш у дом здравља, имаш осећај да си вишак.“ *Београд*

„Не знаш коме да се обратиш, сви те шаљу од једних до других.“ *Чачак*

Овај однос према институцијама додатно појачава осећај рањивости у старости, посебно код жена које живе саме или у мањим срединама, где су услуге мање доступне.

Иако је разговор о страховима у старости обележен бригом и несигурношћу, фокус групе показују и постојање стратегија суочавања. Жене говоре о потреби да „држе себе“, да се не предају и да одрже минимум самосталности колико год је то могуће.

„Док могу сама, бићу сама.“ *Велика Плана*

„Навикле смо да се сналазимо.“ *Сомбор*

Ови искази указују на активну улогу жена и у старости, али и на чињеницу да се та активност често одвија у условима ограничене подршке. Страхиви од будућности стога не произлазе из личне слабости, већ из структурних околности у којима су жене током живота имале мање ресурса, мање сигурности и мање избора.

7.5.6. Активна улога и колективне стратегије у старости

Иако су фокус групе обележене разговорима о губицима, страху и несигурности, оне истовремено показују да старије жене не заузимају искључиво пасивну позицију у односу на сопствени положај. Напротив, у групном контексту јасно се испољава **активна улога**, која се не заснива на институционалном деловању, већ на међусобној подршци, размењивању искустава и формулисању практичних стратегија за свакодневни живот.

Учеснице у више фокус група истичу да им сам разговор са другим женама представља важан извор снаге и потврде. Препознавање заједничких искустава умањује осећај изолованости и доприноси осећају да проблеми које носе нису лични неуспех, већ део ширег друштвеног обрасца.

„Кад чујеш да и друге имају исте муке, лакше је.“ *Богатић*

„Нисам знала да нас толико исто живи.“ *Велика Плана*

Овај облик колективног препознавања представља важну димензију активне улоге у старости. Иако не доводи до директних промена животних околности, он мења начин на који жене разумеју сопствено искуство и сопствену позицију.

Посебно је упадљиво да се у фокус групама појављује снажан елемент **саветодавне улоге**, усмерене пре свега ка млађим генерацијама. Жене јасно артикулишу шта сматрају кључним поукама из сопственог живота, при чему се економска самосталност и брига о себи издвајају као централне вредности.

„Жени треба своја плата, без тога нема мира.“ *Београд*

„Младима треба рећи да не смеју све да трпе.“ *Бела Паланка*

”Моја мајка је била роб. Ја својим ћеркама саветујем да је основно да има сопствени динар, црни фонд, то јој даје сигурност” старији мушкарац *Чачак*

Ови искази показују да активна улога није усмерена ка прошлости, већ ка будућности. Иако жене често истичу да за њих саме „више нема много избора“, оне виде смисао у томе да њихова искуства служе као упозорење и ресурс за друге.

У групном разговору такође се појављују конкретне стратегије суочавања са старашћу, које укључују одржавање рутине, ослањање на комшилук, али и јасно постављање граница унутар породице.

„Мораш да кажеш докле можеш, после не иде.“ *Београд*

„Комшија ми је ближи од рођака, то је истина.“ *Бела Паланка*

Ове стратегије указују на прилагођавање новим околностима, али и на настојање да се задржи минимум контроле над сопственим животом. Активна улога се, дакле, испољава кроз мале, свакодневне одлуке, а не кроз формалне механизме.

Важно је нагласити да се ова активна улога у фокус групама јавља управо у колективном контексту. Док су у индивидуалним интервјуима жене чешће истицале личну рефлексију, у групама се активност артикулише кроз „ми“ перспективу — кроз заједничке закључке, савете и норме.

„Ми смо научиле да се сналазимо, другачије није могло.“ *Бабушница*

Ова колективна димензија активне улоге показује да фокус групе не служе само као истраживачки инструмент, већ и као простор у којем се искуства трансформишу у заједничко знање. Иако тај процес не доводи до директних структурних промена, он представља важан ресурс за разумевање начина на који старије жене у Србији граде смисао, отпор и солидарност у старости.

7.5.7. Разлике по типу средине: град и село као оквир искуства

Анализа фокус група показује да тип средине у којој жене живе значајно обликује начин на који се родна неравноправност доживљава, артикулише и прећуткује у старости. Иако су основни обрасци неравноправности присутни и у градским и у руралним срединама, **интензитет, видљивост и последице** тих неравноправности знатно се разликују.

У руралним срединама, родне улоге су описане као строже дефинисане и мање подложне преиспитивању. Учеснице говоре о животу у којем су рад, брига и прилагођавање били трајна обавеза, док је простор за лични избор остао минималан. Старост се у том контексту не доживљава као период одмора или повлачења, већ као наставак рада у другачијем, често тежем облику.

„На селу жена нема кад да мисли о себи, цео живот радиш.“ *Богатић*

„Док си жива, има шта да се ради.“ *Бела Паланка*

Фокус групе из руралних средина посебно наглашавају осећај **запостављености и невидљивости**, како у односу на институције, тако и у односу на шире друштво. Недоступност услуга, удаљеност здравствене заштите и ослањање на неформалне мреже додатно повећавају осећај несигурности у старости.

„Ми смо овде заборављени, нико не пита како живимо.“ *Бабушница*

У градским срединама, учеснице чешће говоре о нешто већој доступности услуга и информација, као и о могућности да се о појединим темама отвореније говори. Ипак, ове разлике не значе да је положај жена суштински бољи, већ да је неравноправност често мање видљива и другачије артикулисана.

„У граду се о томе прича, али се мало шта мења.“ *Пирот*

„Имаш где да одеш, али опет си сам.“ *Београд*

У урбаним срединама приметнија је и свест о различитим животним путевима, као и о привилегијама које су неке жене имале у односу на друге. Ова свест, међутим, често је праћена осећајем кривице или дистанце у говору о сопственом положају.

„Ја сам имала више него неке друге, не могу да се жалим.“ *Београд*

Овај начин говора указује да и у градским срединама постоји уздржаност у артикулацији незадовољства, иако су околности формално повољније. Још једна значајна разлика односи се на **спремност да се говори о осетљивим темама**. У руралним срединама, страх од осуде и нарушавања угледа породице снажно ограничава говор о приватним проблемима, док је у градовима тај страх нешто мањи, али и даље присутан.

„У малом месту све се зна, не можеш ништа да сакријеш.“ *Инђија*

„У граду си мање на оку, али опет пазиш шта причаш.“ *Београд*

Упркос уоченим разликама, фокус групе показују и снажне сличности у искуствима старијих жена, без обзира на место становања. У обе средине, учеснице говоре о истим страховима повезаним са старењем, осећају исцрпљености и потреби да не буду терет другима. Ови наративи указују да структурни корени родне неправноправности остају заједнички, док простор утиче пре свега на начин њиховог испољавања.

Налази такође указују на снажан процес интернализације родне неправноправности, у којем старије жене сопствено искуство дуготрајног одрицања и преоптерећености често не препознају као неправду, већ као „природан“ ток живота. У том смислу, неправноправност се не одржава искључиво кроз спољашње баријере, већ и кроз унутрашње механизме прилагођавања и прихватања постојећих норми. Старост се у том смислу појављује као период у којем се акумулирани ефекти целоживотних неједнакости јасније испољавају, а не као фаза у којој оне настају.

Ови резултати показују да се родна равноправност у старости не може посматрати одвојено од просторног и друштвеног контекста. Разлике између града и села не представљају само разлике у доступности ресурса, већ и разлике у нормама, очекивањима и могућностима да се о сопственом положају говори и делује.

Причу о разговорима у оквиру фокус група о родној равноправности могуће је симболично закључити изјавом једне од учесница из Чачка: „*Ви сте дошли у село да причате о родној равноправности, да учите бабе да иду у биоскоп, а не да чувају унучиће.*“ Ова изјава јасно илуструје дубоко укоренење родне улоге и очекивања која и саме старије жене често интернализују, доживљавајући бригу о породици као своју примарну и готово једину друштвено прихватљиву улогу, али и открива колико су идеје о личној аутономији и самоостарењу у старости и даље друштвено оспораване.

7.5.8. Синтеза налаза фокус група

Синтетички преглед налаза фокус група показује да се доживљај родне равноправности код старијих жена у Србији обликује пре свега кроз **колективне наративе**, у којима се индивидуална искуства преплићу са нормама, очекивањима и друштвено прихваћеним објашњењима. Фокус групе откривају начине на које се неправноправност **нормализује, ублажава и колективно оправдава**.

Кроз групне разговоре, родне улоге се најчешће представљају као нешто што се „подразумева“, а не као неправда. Рад, брига и прилагођавање описују се као саставни део живота жена њихове генерације, при чему се двоструко и троструко оптерећење не доводи у питање, већ се прихвата као заједничка судбина. Ова нормализација доприноси томе да се структурне неправноправности доживљавају као лична одговорност или карактерна особина, а не као резултат друштвених односа моћи.

Фокус групе посебно јасно показују да је спремност да се говори о приватној сфери и насиљу ограничена снажним друштвеним нормама. Искуства психичког, економског и контролишућег насиља често остају неименована или се релативизују кроз поређење са „горим случајевима“. Ова уздржаност у говору не представља индивидуалну особину, већ колективни механизам заштите, који истовремено чува групну кохезију и одржава тишину о дубљим облицима неравноправности.

Анализа показује да се старост доживљава као период у којем се акумулиране неједнакости из претходних животних фаза испољавају у виду здравствених проблема, финансијске несигурности и повећане зависности од других. Страх од „бивања теретом“ појављује се као централна емоционална тема, повезана са дугогодишњим искуством бриге о другима и са одсуством адекватне институционалне подршке.

Истовремено, фокус групе показују да старије жене задржавају **активну улогу у колективном облику**. Кроз заједничке разговоре, савете и размену искустава, жене формулишу стратегије преживљавања у старости и упућују јасне поруке млађим генерацијама. Ова активна улога није усмерена ка сопственој животној промени, већ ка преносу знања и животних поука, пре свега у вези са економском самосталношћу, очувањем личног достојанства и постављањем граница.

Разлике између градских и руралних средина додатно нијансирају ове налазе. У руралним срединама, неравноправности су израженије, норме строже, а доступност услуга мања, што појачава осећај изолованости и несигурности. У градским срединама, иако постоји нешто већа видљивост проблема и приступ ресурсима, основни обрасци неравноправности остају присутни, али често мање експлицитни.

У целини, фокус групе откривају да доживљај родне равноправности код старијих жена није резултат појединачних догађаја, већ део ширег колективног искуства које се обликује кроз животни ток, просторни контекст и друштвене норме. Ови налази представљају кључну допуну анализи дубинских интервјуа и пружају основу за даље повезивање са квантитативним подацима, као и за формулисање препорука у завршном делу студије.

7.6. Дубински интервјуи

Дубински интервјуи су примењени као допунска метода са циљем **деталнијег и дубљег разумевања индивидуалних животних токова, личних искустава и субјективних интерпретација** родне неравноправности и старосне дискриминације. За разлику од фокус група, овај метод омогућио је испитаницама да у сигурном и поверљивом окружењу говоре о осетљивим темама, укључујући личне губитке, здравствене проблеме, породичне односе и осећај друштвене маргинализације.

Посебна пажња посвећена је **заштити анонимности и приватности** испитаница. Сви интервјуи су вођени уз њихову информисану сагласност, а прикупљени подаци су обрађивани тако да није

могуће идентификовати учеснице. Имена и лични подаци нису евидентирани, а цитати који се користе у тексту означени су искључиво општим социодемографским одредницама, у складу са етичким принципима истраживања.

Обављено је укупно **10 дубинских интервјуа**, који су трајали у просеку **45 минута**. Интервјуи су били полуструктурисани, што је омогућило флексибилност у разговору и прилагођавање темпа и садржаја индивидуалним могућностима и искуствима испитаница.

Најмлађа испитаница у дубинским интервјуима имала је **60 година**, док је најстарија имала **88 година**. Просечна старост испитаница износила је **76,4 године**, што је омогућило обухватање различитих фаза старијег животног доба и упоредну анализу генерацијских разлика у перцепцији и доживљају дискриминације.

7.6.1. Родна равноправност као ретроспективно искуство животног тока

Анализа дубинских интервјуа показује да се родна равноправност у животима старијих жена не појављује као јасно артикулисан циљ или право током активног животног периода, већ као ретроспективна категорија, која постаје видљива тек у старости. За већину жена, питање равноправности се није постављало у младости и средњем добу, не зато што је било одсутно, већ зато што није постојао друштвени, културни или језички простор у којем би се могло именовати и проблематизовати. Ово одсуство језика за артикулацију неједнакости посебно је видљиво у исказима у којима жене на директна питања о родној дискриминацији не препознају сам појам, иако у наставку разговора описују бројна искуства структурне подређености и неједнаког третмана. Тако једна саговорница на питање шта за њу значи родна дискриминација одговара једноставно:

„Не знам шта је то.“

(жена, 74 године)

Жене у интервјуима често наглашавају да су током живота своје улоге доживљавале као „природне“ и „подразумеване“. Подела рада, очекивања у породици и приоритети који су давани потребама других ретко су били предмет свесног избора или преиспитивања. Родна равноправност се, стога, у њиховим наративима не појављује као нешто што је било ускраћено, већ као нешто што није ни било замисливо у тренутку када су животне одлуке доношене.

„Тада се није размишљало о томе да ли је нешто равноправно. Живело се онако како се живело.“

(жена, 80 година)

„Није било питање да ли је то фер, него да ли мора. А морало се.“

(жена, 71 година)

Овај образац указује да се родна неравноправност не може разумети искључиво кроз призму формалних права или институционалних оквира. Она је дубоко уграђена у животни ток, у низ одлука које су доношене у контексту ограничених алтернатива, снажних родних норми, социјалних и друштвених очекивања. Тек у старости, када се живот успорава и када се прошлост сагледава са временске дистанце, појављује се простор за рефлексију и преиспитивање.

Старост, у том смислу, не представља само биолошку или социјалну фазу, већ и аналитички тренутак у којем жене почињу да повезују сопствена искуства са ширим структурним оквирима. У интервјуима се често јављају формулације које указују на накнадно препознавање неправде, али без експлицитног самооптуживања или осећаја кривице. Напротив, жене своје животе тумаче као производ времена у којем су живеле.

„Сад кад гледам уназад, видим да није било праведно. Али тада... тада је то било нормално.“
(жена, 66 година)

Ова ретроспективна свест није усмерена ка радикалној ревизији прошлости, већ ка разумевању. Управо у томе лежи једна од кључних вредности дубинских интервјуа: они показују да родна равноправност у старости није питање тренутне перцепције, већ резултат дуготрајног процеса социјализације, у коме су жене училе да своје потребе и интересе систематски стављају у други план, од њих се то очекивало.

7.6.2. Родне улоге као нормализован животни оквир

Други централни налаз дубинских интервјуа односи се на начин на који су родне улоге функционисале као нормализован и ретко довођен у питање животни оквир. У наративима жена јасно се уочава да родна подела рада, одговорности и моћи није доживљавана као нешто наметнуто споља, већ као унутрашње прихваћена структура свакодневице.

Жене описују да су од најранијег доба учене шта значи бити „добра жена“ — вредна, стрпљива, пожртвована и спремна да потребе других стави испред сопствених, жена која је стуб породице. Ова социјализација није била праћена експлицитним забранама или формалним правилима, већ низом суптилних порука и очекивања која су временом постајала део личног идентитета.

„Од малих ногу се знало шта је женски посао. Нико ти то није говорио као правило, али си знала.“
(жена, 88 година)

„Жена је та која држи кућу, и кад ради и кад не ради. То се није доводило у питање.“
(жена, 71 година)

Ови искази показују да родне улоге нису функционисале као спољашња присила, већ као интернализовани систем вредности. Управо та интернализација чини родну неравноправност отпорном на промене, јер она не делује као неправда, већ као „ред ствари“ који се ретко проблематизује.

Истовремено, интервјуи указују да одсуство отвореног отпора не значи и одсуство свести или деловања. Поједине жене описују ограничене, неформалне стратегије прилагођавања и маневрисања унутар задатих улога, које су им омогућавале да задрже одређени степен контроле над свакодневним одлукама, без директног довођења у питање постојећих односа моћи.

„Кажем да ће бити по његовом, али радим по свом.“

(жена, 74 године)

Овакве стратегије не представљају изазов самом систему родних односа, већ начин да се он учини подношљивијим. Оне указују на активну, али ограничену агенцију, која функционише у оквирима прихваћених норми и не доводи до структурних промена.

Посебно је значајно да жене ретко описују своје улоге искључиво кроз призму принуде. Напротив, многе истичу да су у њима налазиле одређени смисао, па чак и понос, посебно у улози мајке, супруге и домаћице. Међутим, тај понос није био праћен друштвеним признањем, економском сигурношћу или расподелом одговорности.

„Била сам поносна што све стижем. Али нико те не пита како си стигла.“

(жена, 66 година)

Интервјуи такође показују да је двоструко оптерећење — плаћени рад и неплаћени рад у кући — доживљавано као нормално стање. Чак и када су жене радиле пуно радно време, кућни послови и брига о деци и старијим члановима породице остајали су њихова примарна и подразумевана одговорност.

„Могла сам да радим, али кућа је била моја. То је било јасно свима.“

(жена, 80 година)

Важно је нагласити да нормализација оваквих улога није значила потпуно одсуство свести о неједнакости, већ одсуство могућности да се она артикулише и промени. Жене често говоре о умору, исцрпљености и недостатку времена за себе, али та осећања не повезују са структурним узроцима, већ их доживљавају као саставни део женског живота.

„Била сам уморна цео живот, али сам мислила да је то тако код свих жена.“

(жена, 71 година)

Овај налаз је од кључног значаја за разумевање зашто формални напредак у области родне равноправности не доводи нужно до промена у стварним животним искуствима старијих жена. Родне улоге, као нормализован животни оквир, настављају да делују и онда када се друштвени контекст формално промени, остављајући дуготрајне последице по економску сигурност, здравље и квалитет живота жена у старости.

7.6.3. Рад, запошљавање и амбивалентна еманципација

Дубински интервјуи показују да је плаћени рад за многе жене представљао један од ретких простора у којем су могле да искусе осећај личне вредности, друштвене видљивости и, у појединим случајевима, ограничене равноправности. Запослење је доносило економску сигурност, социјалне контакте и осећај припадности, али истовремено није доводило у питање доминантне родне улоге у приватној сфери.

Жене описују рад као нешто што се подразумевало, али не и као средство ослобађања од породичних обавеза. Напротив, плаћени рад је био додат постојећим дужностима, без суштинског редефинисања расподеле рада унутар домаћинства. Тако је економска активност жена често функционисала у оквиру модела „двоструког“ или „троструког“ оптерећења, где се професионалне обавезе надовезују на непрекидни неплаћени рад у породици.

„Радила сам цео радни век, али се знало да ме код куће чека друга, па и трећа смена.“

(жена, 66 година)

Овај образац указује на амбивалентни карактер економске активности жена. Иако је рад омогућавао одређени степен финансијске независности и самопоуздања, он није нужно водио ка већој аутономији у одлучивању, нити је мењао односе моћи унутар породице. У том смислу, запослење је често представљало извор личног поноса и самопотврде, али не и средство дубље структурне трансформације родних односа.

Интервјуи додатно показују да су родне неједнакости биле присутне већ у раним фазама образовања и професионалне социјализације. Поједине жене наводе да су још током школовања и стручне праксе добијале јасне или имплицитне поруке да одређене професије и позиције „нису за жене“, што је директно утицало на њихове професионалне изборе, самопоуздање и могућности напредовања.

„Ова струка није за жене.“

(жена, 65 година)

У професионалном окружењу, жене описују да су морале да улажу додатни напор како би биле препознате као компетентне и поуздане. Од њих се очекивало да буду вредније, флексибилније и одговорније од мушких колега, при чему су грешке чешће тумачене као потврда родних стереотипа, а не као индивидуални пропусти.

„Морала сам више да се доказујем. Кад си жена, ништа се не подразумева.“

(жена, 71 година)

Оваква искуства често су била праћена перцепцијом неједнаких шанси за напредовање. Жене у интервјуима истичу да су мушкарци лакше долазили до руководећих позиција и боље плаћених радних места, чак и када су формалне квалификације биле сличне.

„Мушкарци су много лакше напредовали од жена. Увек је било тако, а мислим да ни данас није много другачије.“

(жена, 68 година)

Посебно је значајно да је и у сфери рада често репродуковано очекивање да жена буде прилагодљива и спремна на додатне обавезе, укључујући и преузимање неформалних задатака који нису били део њеног формалног описа посла. Та „флексибилност“ је, међутим, имала цену у виду хроничног умора и ограничених могућности за напредовање.

У старости, жене се на своја радна искуства осврћу са мешавином поноса и разочарања. С једне стране, истичу значај рада за сопствени идентитет и осећај вредности; с друге стране, препознају да плаћени рад није био довољан да обезбеди дугорочну економску сигурност или равноправан положај у познијим годинама.

„Поносна сам што сам радила, али сад видим да ми то није донело онолико колико сам мислила.“

(жена, 66 година)

Ови налази указују да економска активност жена, иако неопходна, није довољна као самостална стратегија родне равноправности. Без истовремених промена у расподели неплаћеног рада, одлучивању у приватној сфери и институционалним оквирима рада и социјалне заштите, запослење остаје амбивалентан ресурс — извор снаге, самопоштовања и друштвене видљивости, али и додатног оптерећења, чије се последице у пуној мери испољавају тек у старости.

7.6.4. Приватна сфера: доношење одлука, контрола и невидљива моћ

За разлику од јавне сфере, у којој су неке жене могле да искусе ограничене облике видљивости и равноправности, приватна сфера се у дубинским интервјуима готово једногласно појављује као простор асиметричних односа моћи. Одлуке о финансијама, важним животним корацима, као и о свакодневним питањима, најчешће су доношене од стране партнера или шире породице, уз подразумевано прихватање од стране жена.

„Нисам ја одлучивала о великим стварима. То је било његово.“

(жена, 80 година)

Искуства жена указују да контрола у приватној сфери није увек имала облик отворене присиле или физичког насиља. Напротив, она је често функционисала кроз суптилне и дуготрајне механизме — прећутне договоре, избегавање конфликта и апеле на очување „мира у кући“. Временом, жене су интернализовале ове механизме и саме почеле да процењују шта смеју да покрену као тему, а шта је боље прећутати.

„Знала сам шта може да прође, а шта не. Нисам хтела да правим проблем.“

(жена, 66 година)

Посебно је значајно да се овај облик контроле често одржавао кроз норме које су долазиле из најближег окружења, укључујући и поруку да је трпљење саставни део женске улоге. Такве норме нису нужно доживљаване као неправда, већ као очекивано понашање у циљу очувања породице и социјалне стабилности.

„Ћути и трпи.“

(жена, 74 године)

Ова врста интернализоване контроле представља кључни механизам одржавања родне неравноправности, јер се одлука о ћутању доноси унапред, често без директног спољашњег притиска. На тај начин, моћ постаје невидљива, а неравноправност тешко препознатљива као структурни проблем.

Интервјуи такође показују да економска независност жена није аутоматски значила и већу аутономију у приватној сфери. Чак и у ситуацијама када су жене имале сопствене приходе, расподела новца и одлучивање о његовој употреби често су остајали под контролом партнера, или су жене осећале моралну обавезу да свој приход ставе у функцију породице.

„Моја плата је била за кућу. Његова је била његова.“

(жена, 71 година)

У старости, жене се на ове односе осврћу са критичком дистанцом, али без отворене осуде сопствених избора. Уместо тога, доминира тон разумевања сопствене позиције у датом времену и друштвеном контексту, уз накнадно препознавање ограничења која су тадашње норме постављале.

„Сад видим да сам могла другачије, али тада нисам знала како.“

(жена, 80 година)

Закључно, налази дубинских интервјуа показују да приватна сфера за многе жене остаје један од најотпорнијих простора родне неравноправности, управо зато што је обавијена језиком бриге, одговорности и љубави. Одсуство отворене присиле не значи и одсуство моћи, већ њено деловање кроз нормализоване и дуготрајне механизме контроле који постају део свакодневних пракси и унутрашњих процена самих жена. Управо тај језик чини неједнакост мање видљивом, али не и мање делотворном у обликовању животних трајекторија жена, њихових могућности избора и положаја у старости. Последице оваквих односа не исцрпљују се у приватној сфери, већ се кумулативно акумулирају током читавог животног века, показујући да родна неравноправност није резултат појединачних избора, већ стабилно уграђен образац друштвених односа који се репродукује и у познијим фазама живота.

7.6.5. Економска зависност и акумулација несигурности током животног тока

Дубински интервјуи јасно показују да економска зависност старијих жена није резултат појединачних одлука или тренутних околности, већ кумулативни процес који се постепено гради током читавог животног тока. Прекиди радног стажа, неплаћени рад у домаћинству, рад у неформалном сектору и одрицање од имовине у корист других чланова породице временом су доводили до ограничене економске сигурности, чије последице постају највидљивије у старости.

Жене у интервјуима често описују одрицање од запослења или каријере као рационалну и морално исправну одлуку у датом тренутку, најчешће у функцији бриге о деци или породици. Међутим, у старости се ове одлуке преиспитују кроз призму њихових дугорочних последица.

„Нисам радила само зато што сам требала да будем код куће кад деца дођу из школе. Тада је то било нормално. Сад немам пензију.“

(жена, 66 година)

Интервјуи показују да се економска зависност током већег дела живота није доживљавала као ризик, већ као облик стабилности и сигурности. Ослањање на приход партнера или породице често је тумачено као заштита, а не као извор потенцијалне рањивости у будућности односно у старости.

„Све је било на мужа. Ја сам мислила да је то сигурност.“

(жена, 80 година)

Међутим, у старости — посебно у ситуацијама удовиштва, нарушеног здравља или погоршаних породичних односа — овај модел се показује као извор дубоке несигурности. Жене описују да недостатак сопствених прихода и имовине директно утиче на њихову способност да доносе одлуке, постављају границе и остварују основну аутономију у свакодневном животу.

Посебно се издваја мотив одрицања од имовине у корист мушких чланова породице или деце, који је у тренутку доношења одлуке био доживљаван као „природан“ и друштвено пожељан чин. Овакве одлуке су често доношене без свести о њиховим дугорочним последицама по економску сигурност жена.

„Кућу сам преписала на сина. Мислила сам — тако треба.“

(жена, 71 година)

У старости, оваква одрицања често доводе до осећаја губитка контроле и зависности од добре воље других. Интервјуи показују да економска несигурност не подразумева искључиво материјални недостатак, већ и смањену преговарачку моћ, што директно утиче на осећај достојанства и квалитет живота.

„Кад немаш ништа своје, не можеш ни да кажеш шта хоћеш.“

(жена, 80 година)

Ови налази потврђују да су економска зависност и родна неравноправност дубоко повезане и међусобно условљене, те да се не могу посматрати као изоловани феномени ограничени на поједине фазе живота. Последице економске неједнакости не могу се ефикасно ублажити искључиво интервенцијама у старости, већ захтевају континуиране и системске мере током целог животног тока. То подразумева равноправан приступ образовању, запошљавању и напредовању, пензији и социјалној заштити, као и институционално признавање и вредновање неплаћеног рада и бриге који у највећој мери падају на терет жена. У том смислу, родна равноправност у познијем животном добу не може се постићи без структурних промена које ће утицати на расподелу моћи, ресурса и одговорности у свим фазама живота, чиме се старост показује као кумулативни исход, а не као почетна тачка неједнакости.

7.6.6. Ћутање, трпљење и стратегије преживљавања

Један од најупечатљивијих и најконзистентнијих налаза дубинских интервјуа односи се на ћутање као доминантну стратегију суочавања са родном неравноправношћу. Међутим, ћутање се у наративима старијих жена не појављује као знак пасивности или незнања, већ као свесна, рационална и контекстуално условљена стратегија преживљавања у условима ограничених избора.

Жене описују да су током живота процењивале последице отвореног супротстављања — економске, породичне и социјалне — и често долазиле до закључка да је ћутање мање ризично од конфликта. Ова одлука је била посебно изражена у ситуацијама економске зависности, бриге о деци или страха од губитка подршке најближег окружења.

*„Знала сам да није у реду, али сам ћутала. Нисам хтела да деца трпе.“
(жена, 71 година)*

Ћутање се, међутим, није односило само на односе са партнером, већ је представљало шири образац понашања у јавном и приватном простору. Интервјуи показују да су жене временом интернализовале очекивање да се „не прави проблем“, те су саме ограничавале сопствени говор и захтеве.

*„Мој живот је ћути, трпи, ћути трпи.“
(жена, 80 године)*

Ова стратегија представља активан облик управљања ризиком, али њена цена постаје све видљивија у старости. Жене у интервјуима често повезују дугогодишње потискивање незадовољства и емоција са погоршањем физичког и менталног здравља. Избегавање конфликта рационализује се као начин очувања здравља, али истовремено указује на дубоку унутрашњу напетост.

*„Имам жељу да кажем нешто, али ћути — да ми не скочи притисак, да не набијем шећер.“
(жена, 74 године)*

Поред ћутања, интервјуи указују и на друге индивидуалне стратегије преживљавања, које су женама омогућавале да се носе са дуготрајним стресом и осећајем беспомоћности. Ове стратегије су углавном биле приватне, неформалне и невидљиве за институције, те нису доприносиле структурној промени положаја жена.

„Ракија и плач.“

(жена, 65 година)

Важно је нагласити да у наративима жена не постоји романтизација трпљења. Напротив, у старости се јавља јасна и често болна рефлексија о дугорочној цени оваквих стратегија. Жене препознају да је ћутање, иако у одређеном животном периоду рационално, допринело осећају губитка сопствених потреба, жеља и идентитета.

„Сад кад сам остарила, видим колико сам себе стављала на последње место.“

(жена, 80 година)

„Можда сам сачувала мир, али сам изгубила себе.“

(жена, 66 година)

Поред ћутања, интервјуи указују и на друге стратегије прилагођавања, као што су емоционално дистанцирање, прихватање ситуације као „судбине“ или минимизирање сопствених потреба. Ове стратегије су омогућавале функционалност породице, али су истовремено доприносиле дугорочној невидљивости женских потреба.

„Навикнеш се да не тражиш ништа. Онда ти то постане нормално.“

(жена, 88 година)

Ови налази указују да стратегије преживљавања које су омогућавале функционалност у једној животној фази могу у другој постати извор дубоке фрустрације, незадовољства и умањеног самопоштовања. Ћутање и трпљење, иако индивидуално рационални одговори на структурну неправду, производе акумулиране последице које у старости постају јасно видљиве и тешко реверзибилне. На тај начин, личне адаптације на неједнакост временом се трансформишу у структурне ризике, обликујући осећај губитка контроле, ограничене аутономије и унутрашње неправде.

7.6.7. Искуства насиља без језика насиља

Дубински интервјуи показују да су различити облици насиља били присутни у животима значајног броја старијих жена, али да се та искуства ретко експлицитно именују као насиље. Уместо тога, жене користе описе који указују на дуготрајне обрасце контроле, понижавања, емоционалног притиска и економске зависности, често их представљајући као „тежак живот“, „лош однос“ или „нешто што се трпи“.

Ово одсуство језика насиља није случајно, већ је резултат генерацијски обликованих родних норми и културних очекивања у којој су физичко, психичко и економско насиље над женама, посебно унутар породице, били нормализовани или искључени из домена јавног проблема. Жене у интервјуима често праве јасну разлику између „правог“ насиља и онога што су саме проживљавале, при чему се физичко насиље препознаје као граница, а све испод тог прага остаје неименовано.

„Није ме тукао, али ме је газио цео живот.“

(жена, 61 година)

”Стално ми је говорио ћути, шта ти знаш”

(жена 80 година)

Интервјуи указују да се психичко и економско насиље најчешће појављују као континуирани обрасци, а не као појединачни инциденти. Жене описују дуготрајну контролу над новцем, одлукама и свакодневним понашањем, као и систематско умањивање сопствене вредности, што је временом доводило до интернализације осећаја беспомоћности и прилагођавања.

„Није ми бранио, али ми је увек давао до знања да без њега не могу.“

(жена, 66 година)

Посебно је значајно да се овакви облици насиља често одвијају у релацијама које су друштвено представљене као брига, заштита или ауторитет партнера. Управо тај оквир отежава њихово препознавање као кршење права, јер се насиље камуфлира језиком породичне одговорности, „добрих намера“ или очувања стабилности.

Интервјуи јасно показују да институционална заштита током већег дела животног тока није била перципирана као реална или доступна опција. Полиција, центри за социјални рад и други облици формалне подршке готово да се не појављују у наративима жена као места којима би се могле обратити у случају насиља.

„Никоме.“

(жена, 65 година)

Овај исказ, иако изузетно кратак, илуструје степен приватизације насиља и одсуство поверења у институције. Насиље је доживљавано као лични проблем, а не као друштвено питање које захтева јавну интервенцију. Посебно се истиче и исказ који се односи на одсуство подршке од стране породице.

”Трпела сам нисам имала где да одем. Родитељи нису хтели да ме приме, њихов одговор је био сама си га бирала, сада ћути и трпи”

(жена 74 године)

У старости, међутим, јавља се одређени помак у интерпретацији ових искустава. Са временске дистанце, жене почињу да их преиспитују и, мада и даље често без употребе појма „насиље“, препознају да су та искуства оставила трајне последице по њихово психичко здравље, самопоуздање и осећај достојанства.

„Сад кад гледам уназад, видим да то није било у реду. Али тад нисам знала да имам право да кажем не.“

(жена, 80 година)

Ови налази имају важне импликације за савремене политике превенције и заштите од насиља, јер показују да велики број старијих жена живи са последицама дуготрајног, неименованог насиља које никада није било препознато нити адресирано. Одсуство језика, подршке и институционалних одговора током активног животног периода доприноси томе да се насиље у старости не појављује као нов проблем, већ као акумулирано искуство са дугим трајањем.

7.6.8. Старост као преломни тренутак и појачивач неједнакости

У дубинским интервјуима, старост се појављује као критичан преломни тренутак у којем се акумулиране неједнакости из претходних животних фаза јасно и често болно разоткривају. Док су у млађим и средњим годинама жене успевале да структурне недостатке компензују физичком снагом, радом, прилагођавањем или ћутањем, у старости ти механизми постепено губе своју делотворност.

Жене описују да губитак здравља, физичке снаге или партнера радикално мења њихову позицију у породици и заједници. Оно што је раније функционисало као прећутни породични договор или стратегија преживљавања, у старости постаје извор рањивости и несигурности.

„Док сам могла све да стигнем, нико није примећивао колико дајем. Сад се види колико сам сама.“

(жена, 80 година)

Старост делује као увеличавајуће стакло кроз које постају видљиви дугорочни ефекти економске зависности, неплаћеног рада, ограничене аутономије и дуготрајног трпљења. Жене у интервјуима истичу да у старости више није могуће „надокнадити“ оно што је током живота недостајало — било да је реч о економској сигурности, имовини, здрављу или социјалној подршци.

„Кад остариш, више не можеш да надокнадиш оно што ти је фалило цео живот.“

(жена, 66 година)

Посебно се издваја искуство усамљености, које жене не описују искључиво као недостатак социјалних контаката, већ као дубоко егзистенцијално стање. Чак и у ситуацијама када имају децу или формалну подршку, жене говоре о осећају невидљивости и губитка значаја.

„Имаш децу, али си ипак сам. Сви имају свој живот.“

(жена, 71 година)

„Самоћа убија.“

(жена, 74 године)

Старост такође појачава зависност од институција здравственог и социјалног система, које жене често доживљавају као удаљене, неприлагођене и недовољно осетљиве на њихове специфичне потребе. У интервјуима се појављује осећај да су старије жене третиране као „мање важне“

кориснице услуга, чији се глас ређе чује и чије се потребе лакше занемарују.

„Код лекара си само још једна баба. Као да те неко више не слуша.“

(жена, 80 година)

Истовремено, старост није описана искључиво као период губитака. За многе жене она представља и тренутак јасније рефлексije, у којем се животна искуства повезују са ширим друштвеним обрасцима. Са временске дистанце, жене чешће артикулишу своја искуства као неправедна, чак и када не користе формални језик права.

„Сад знам шта је било погрешно. Само што је касно да се врати.“

(жена, 66 година)

Ова касна свест, иако ретко праћена могућношћу суштинске промене сопствених животних околности, представља важан аналитички налаз. Она показује да се родна неравноправност не завршава у старости, већ да управо у том животном периоду њене последице постају највидљивије и најинтензивније.

Старост се, стога, у искуствима интервјуисаних жена појављује као мултипликатор већ постојећих неједнакости — тренутак у којем се дуготрајни структурни обрасци више не могу прикрити индивидуалним стратегијама преживљавања, већ излазе на површину у облику економске, социјалне и егзистенцијалне рањивости.

7.6.9. Достојанство, самоперцепција и активна улога жена у старости

Иако дубински интервјуи доследно указују на дуготрајна искуства родне неравноправности и акумулиране облике рањивости, они истовремено показују да старије жене себе не доживљавају искључиво као пасивне носиоце тих искустава. Напротив, у њиховим наративима присутан је сложен однос према сопственом достојанству, који укључује понос на проживљени живот, прихватање ограничења, али и критичку дистанцу према сопственим изборима и друштвеним околностима у којима су ти избори доношени.

Многе жене истичу да су, упркос тешким условима и бројним одрицањима, задржале осећај личне вредности кроз рад, бригу о породици и способност да „издрже“. Овај наратив издржљивости представља важан елемент самоперцепције и континуитета идентитета, посебно у старости, када се друштвена видљивост смањује, а улоге које су жене деценијама обављале престају да буду препознате као релевантне.

„Није ми било лако, али знам шта сам све изнела.“

(жена, 80 година)

Истовремено, интервјуи показују да овај осећај поноса није лишен амбиваленције. Жене често препознају да су сопствене потребе систематски стављале у други план и да такав животни образац није био праћен одговарајућим друштвеним признањем, нити материјалном или институционалном сигурношћу.

„Све сам давала, али се то не рачуна као нешто важно.“

(жена, 66 година)

У старости се, међутим, јавља специфичан облик активне улоге, који није усмерен ка радикалној промени сопствене позиције, већ ка рефлексивном тумачењу проживљеног живота и артикулацији искуства. Жене јасно формулишу шта би, из данашње перспективе, урадиле другачије, као и које вредности сматрају кључним за живот млађих генерација.

„Да могу да вратим време, више бих чувала себе.“

(жена, 66 година)

„Ђеркама увек кажем – имај своје, не ослањај се само на друге.“

(жена, 71 година)

Овај облик деловања се пре свега испољава кроз међугенерациски пренос искуства. Иако жене често истичу да је за њих саме „касно“ да суштински мењају животне околности, оне своје искуство виде као ресурс који може послужити као упозорење, подршка или оријентир млађим женама. На тај начин, старост постаје простор симболичког деловања, у којем се лична историја преводи у колективно значење.

Интервјуи такође показују да очување достојанства у старости подразумева и активно одбијање улоге потпуне беспомоћности. Жене наглашавају важност самопоштовања, унутрашњег мира и очувања аутономије у оквирима постојећих ограничења.

„Жена мора сама себе да цени. Ако себе не цениш, неће ни други.“

(жена, 74 године)

Ови налази указују да активна улога старијих жена у старости не подразумева нужно институционално деловање или формално заступање права, већ се пре свега манифестује кроз рефлексiju, артикулацију искуства и јасно именовање животних лекција. Управо у томе лежи њихов значај за разумевање родне равноправности у перспективи животног тока — не као питања које се решава у једној фази живота, већ као процес чије се последице и значења сагледавају током целог животног века.

7.6.10. Синтеза налаза дубинских интервјуа

Синтетички приказ дубинских интервјуа показује да се доживљај родне равноправности код старијих жена не може разумети као резултат појединачних избора, тренутних околности или изолованих искустава, већ као кумулативни исход животног тока у којем су родне неправности систематски уграђиване у рад, породичне односе, економску сигурност и процес старења.

Интервјуи доследно указују да је родна неправност током већег дела живота функционисала као нормализован оквир који се ретко доводио у питање. Подела улога,

очекивање прилагођавања и трпљења, као и одсуство језика за артикулацију неправде обликовали су животне стратегије жена, чинећи неправду мање видљивом, али не и мање делотворном. Формална економска активност, иако значајна за осећај личне вредности и друштвене припадности, није била довољна да трансформише односе моћи у приватној сфери, где су асиметрије остале дубоко укорене.

Економска зависност издваја се као кључни механизам који повезује различите димензије неправде. Прекиди радног стажа, неплаћени рад, рад у неформалном сектору и одрицање од имовине створили су услове за дугорочну економску несигурност, чије последице постају најизраженије у старости. Ова несигурност не подразумева искључиво материјални недостатак, већ и смањену аутономију, ограничену преговарачку моћ и ослабљен осећај контроле над сопственим животом.

Ћутање и трпљење појављују се као рационалне и контекстуално условљене стратегије преживљавања у условима ограничених избора. Међутим, интервјуи показују да ове стратегије имају високу дугорочну цену, која се у старости испољава кроз погоршање здравља, осећај губитка сопствених потреба и акумулирану фрустрацију. Психичко и економско насиље, често неименовано и приватизовано, представља континуирани део животног искуства многих жена, при чему институционална заштита током већег дела животног тока није била перципирана као доступна или релевантна опција.

Старост се у овом контексту појављује као преломни тренутак у којем се дуготрајне неједнакости разоткривају и појачавају. Губитак здравља, физичке снаге или партнера ограничава могућност да се структурни недостаци компензују индивидуалним напором, прилагођавањем или ћутањем. Истовремено, старост доноси појачану зависност од породице и институција, као и осећај усамљености и друштвене невидљивости, који жене доживљавају као један од најтежих аспеката овог животног периода.

Ипак, анализа показује да старије жене не доживљавају себе искључиво као пасивне носиоце неправде. У њиховим наративима присутан је снажан осећај достојанства, поноса на проживљени живот и способност да издрже тешке околности. Посебно је значајна њихова рефлексивна улога, која се испољава кроз критичко сагледавање сопствених искустава и јасно артикулисане поруке млађим генерацијама жена. Овај облик агенције не подразумева институционално деловање, већ симболичко и искуствено деловање које представља важан ресурс за разумевање родне равноправности из перспективе животног тока.

У целини, дубински интервјуи пружају сложен и слојевит увид у то како се родна неправда производи, одржава и акумулира током живота, те како њене последице постају највидљивије управо у старости. Ови налази представљају кључну аналитичку основу за даље поређење са резултатима фокус група и квантитативног истраживања, као и за формулисање политика и интервенција које родну равноправност не посматрају као изоловано питање једне животне фазе, већ као процес који захтева континуирано деловање током целог животног века.

8. Закључци

Анализа дубинских интервјуа и фокус група показује висок степен конзистентности у начину на који старије жене у Србији доживљавају и артикулишу родну равноправност. Иако се индивидуални и колективни наративи разликују по тону и нивоу рефлексивности, у оба истраживачка приступа јасно се издвајају **структурни обрасци** који указују на дугорочну и кумулативну природу родне неравноправности.

Родна равноправност као накнадно препознато искуство

Један од најизраженијих заједничких образаца јесте чињеница да се родна равноправност ретко доживљава као тема или право током активног животног периода. И у интервјуима и у фокус групама, жене описују да се о равноправности „није размишљало“, не зато што је била остварена, већ зато што није постојао друштвени ни језички простор у којем би се могла именовати.

Равноправност се појављује пре свега **ретроспективно**, у старости, као категорија кроз коју се живот уназад преиспитује. Овај образац указује да се перцепција неравноправности не формира у тренутку догађаја, већ као резултат временске дистанце и акумулираних последица.

Нормализација рада, бриге и прилагођавања

Други снажно понављајући образац односи се на нормализацију вишеструког оптерећења жена. У оба корпуса, рад се не доживљава искључиво као плаћена активност, већ као континуирана обавеза која обухвата запослење, кућне послове, бригу о деци, старима и болеснима, као и физички рад, посебно у руралним срединама. Овај двоструки и троструки терет није артикулисан као неправда, већ као морална обавеза и мерило „добре жене“. Управо ова нормализација представља кључни механизам кроз који се родна неравноправност одржава и репродукује, а њене дугорочне последице постају видљиве тек у старости, кроз исцрпљеност, здравствене проблеме и економску несигурност.

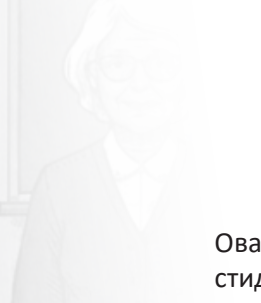
Економска зависност као централна оса неравноправности

И интервјуи и фокус групе доследно указују на економску зависност као кључни чвор у којем се укрштају различите димензије неравноправности. Прекиди радног стажа, неплаћени рад и одрицање од имовине описују се као рационалне и „нормалне“ одлуке у тренутку доношења, али се у старости показују као извор дубоке несигурности.

Овај образац је присутан без обзира на тип средине и образовни ниво, што указује на структурни, а не индивидуални карактер проблема. Економска зависност се у оба истраживачка приступа директно повезује са ограниченом могућношћу избора, ћутањем и трпљењем, као и са немогућношћу да се супротстави неправди или насиљу.

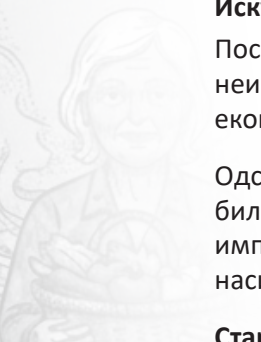
Приватна сфера као простор ограниченог говора

Још један јасно уочљив образац јесте ограничена спремност, односно уздржаност у говору о приватној сфери. И у индивидуалним и у групним разговорима, породични односи, доношење одлука и односи моћи описују се опрезно, уз ублажавање и избегавање директних оцена.

Ова уздржаност није резултат недостатка искустава, већ последица снажних норми приватности, стида и очувања породичног мира. Ћутање се појављује као активна стратегија прилагођавања, а не као знак незнања или пасивности.

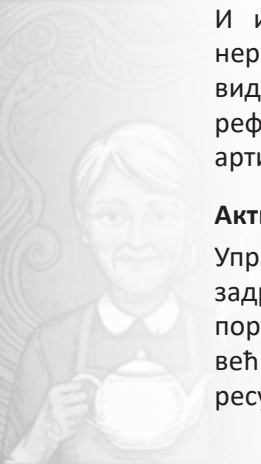
Искуства насиља без језика насиља

Посебно значајан заједнички образац односи се на присуство искустава насиља која остају неименована. У оба корпуса, физичко насиље се препознаје као неприхватљиво, док се психичко, економско и контролишуће насиље често описују као „такав живот“ или „нешто што се трпи“.

Одсуство језика насиља указује на генерацијско искуство у којој су ови облици понашања били нормализовани и искључени из домена јавне интервенције. Овај образац има директне импликације за разумевање зашто велики број старијих жена данас носи последице дуготрајног насиља које никада није било препознато као такво.

Старост као мултипликатор неједнакости и тренутак касне свести

И интервјуи и фокус групе показују да старост делује као мултипликатор претходних неравноправности. Губитак здравља, физичке снаге или партнера чини зависности и ограничења видљивијим и тежим за компензацију. Истовремено, старост се појављује као тренутак касне рефлексије, у којем жене почињу да препознају неправде које раније нису имале могућност да артикулишу.

Активна улога кроз рефлексију и пренос искуства

Упркос доминацији наратива о губицима, оба квалитативна корпуса показују да старије жене задржавају активну улогу, пре свега кроз рефлексију сопственог животног тока и кроз артикулисање порука млађим генерацијама. Ова активна улога није усмерена ка институционалној промени, већ ка симболичком и искуственом деловању, што представља важан, али често занемарен ресурс.

9. Препоруке

Интегрисани сет препорука полази од увида да се родна неравноправност у старости најчешће испољава кроз кумулативне и суптилне облике потцењивања и смањивања аутономије. Њихова сврха није у успостављању нових система, већ у унапређењу постојећих политика, пракси и механизма. Комбиновањем мера у области јавних политика, институционалне праксе, прикупљања података и учешћа старијих жена ствара се основ за одрживе и смислене промене које препознају животна искуства старијих жена као саставни део политика родне равноправности.

1. Препоруке за јавне политике

1. Систематски интегрисати родну перспективу у политике које се односе на старење. Налази указују да се дискриминација према старијим женама најчешће испољава кроз нормализоване и суптилне обрасце потцењивања, који остају изван фокуса формалних политика.

Препорука: Увести обавезну родно и старосно осетљиву анализу у стратегије и програме у областима старења, пензијске политике, здравства и социјалне заштите, уз експлицитно препознавање специфичних ризика за старије жене.

2. Померити фокус са формалне равноправности ка стварним животним искуствима. Истраживање потврђује раскорак између нормативно гарантованих права и свакодневних искустава старијих жена.

Препорука: Приликом израде и евалуације политика користити индикаторе који обухватају квалитет односа, поштовање и друштвену видљивост, као допуну административним показатељима приступа правима.

3. Применити приступ животног тока у обликовању јавних политика. Неједнакости у старости представљају резултат акумулираних родних неједнакости током живота.

Препорука: У области пензионог система, социјалној и здравственим заштити и програмима доследно примењивати приступ животног тока, уз мере које ублажавају дугорочне последице родно неједнаких животних путања.

II. Препоруке за институције и услуге

-
4. Увести родно и старосно осетљиве стандарде у свакодневну институционалну праксу. Дискриминација се најчешће јавља у рутинским, формално коректним интеракцијама са институцијама и услугама.

Препорука: Интегрисати стандарде поштовања и квалитетне комуникације у постојеће кодексе професионалне етике и интерне процедуре рада у здравству, социјалној заштити и јавним службама, као и у механизме контроле квалитета и акредитације.

5. Интегрисати тему родно обојеног ејџизма у системе континуиране стручне едукације. Стереотипи и ненамерна пристрасност у пракси указују на потребу систематског професионалног оснаживања.

Препорука: Укључити садржаје о родној равноправности у старости и родно обојеном ејџизму у постојеће програме континуиране едукације запослених у социјалној заштити (социјални радници, психолози и други стручни радници) и у програме континуиране медицинске едукације лекара и медицинских сестара/техничара.

-
6. Унапредити приступачност механизма за заштиту од дискриминације. Старије жене ретко користе постојеће механизме заштите због неинформисаности и неповерења у институције.

Препорука: Кроз активности Повереника за заштиту равноправности и Заштитника грађана развити прилагођене информативне материјале и локалне информативне сесије, уз јасну улогу центара за социјални рад у информисању, упућивању и подршци корисницама.

7. Препознати институције као просторе очувања достојанства. Психосоцијалне последице дискриминације остају недовољно видљиве у институционалним евалуацијама.

Препорука: У редовне анкете о задовољству корисника увести питања о поштовању, уважавању и квалитету комуникације, те ове податке користити у процени квалитета рада установа.

-
8. Циљано подржати старије жене у повећаном ризику од дискриминације. Жене које живе саме или су економски зависне посебно су изложене неправедном третману.

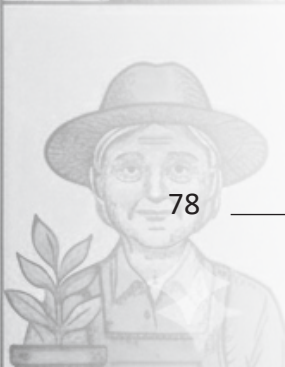
Препорука: У оквиру постојећих услуга у заједници развити компоненте информисања о правима и индивидуалног саветовања, те у локалне акционе планове експлицитно укључити старије жене као циљну групу.

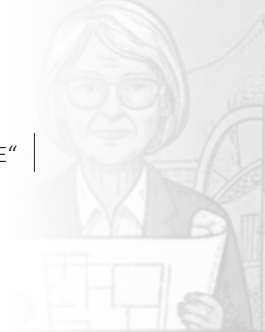
III. Препоруке за прикупљање података, мониторинг и истраживање

9. Увести систематску добну дезагрегацију података по петогодишњим кохортама.
Препорука: Обавезно прикупљати и анализирати податке по кохортама 55–59, 60–64, 65–69, 70–74, 75–79 и 80+, уз укрштање са подацима о полу, образовању, типу домаћинства и месту становања.
10. Разликовати фазе старости у анализи аутономије и потреба за подршком.
Препорука: У оквиру постојећих система увести индикаторе за праћење промена функционалне аутономије и раних сигнала повећане потребе за подршком.
11. Обезбедити доследно укрштање родних и добних података.
Препорука: Увести обавезу раздвојеног извештавања по полу и доби у свим извештајима који се односе на старење и родну равноправност.
12. Повезати квантитативне податке са квалитативним увидима.
Препорука: Укључивати квалитативне компоненте у национална истраживања и користити их за контекстуализацију статистичких налаза.

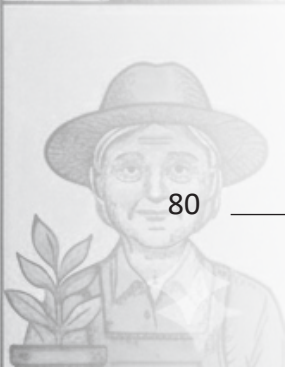
IV. Препоруке за видљивост и учешће старијих жена

13. Систематски укључити старије жене у процесе креирања политика.
Препорука: У оквиру јавних консултација и радних група експлицитно укључивати старије жене и организације које их представљају.
14. Преиспитати јавне наративе о старости и роду у институционалној комуникацији.
Препорука: Анализирати и унапредити језик и визуелне представе у јавним кампањама и публикацијама.
15. Омогућити приступачне и безбедне просторе за изражавање искустава.
Препорука: У оквиру постојећих услуга у заједници развити подржавајуће формате за разговор о искуствима неравноправности.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1

СКАЛА СВАКОДНЕВНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

(Everyday Discrimination Scale – EDS; Williams et al., 1997; српска верзија)

Упутство за испитанице: Следе тврдње које описују начине на које се људи понекад могу осећати неправедно третирани. Молимо Вас да означите колико се често свака од наведених ситуација Вама лично дешава.

Користите следећу скалу одговора:

1 = Никада 2 = Ретко 3 = Понекад 4 = Често 5 = Веома често

1. Људи се према мени понашају са мање поштовања него према другима.
2. Људи се понашају као да мисле да сам мање способна.
3. Добијам лошију услугу или мање пажње од особља у продавници, банци, болници или другој институцији.
4. Људи се понашају као да мисле да нисам подједнако паметна као они.
5. Људи ме игноришу или се понашају као да нисам присутна.
6. Људи се понашају као да ме се плаше.
7. Људи ми прете или ме узнемиравају.
8. Људи ми упућују увредљиве или омаловажавајуће коментаре.
9. Људи сматрају да сам мање вредна пажње или поштовања.

Додатно питање о узроку дискриминације

По Вашем мишљењу, због чега се овакво понашање дешава? *(Молимо означите све одговоре који се односе на Вас):*

- Зато што сам жена
- Зато што сам старија особа
- Због оба разлога (што сам старија жена)
- Због нечег другог (наведите): _____

ПРИЛОГ 2

ВОДИЧ ЗА ФАСИЛИТАЦИЈУ ФОКУС ГРУПА

Циљ фокус група

Разумевање начина на који старије жене у Србији доживљавају, препознају и описују родну дискриминацију, укључујући интерсекцијска искуства повезана са:

- местом становања (град / село),
- материјалним статусом,
- етничком и културном припадношћу,
- здравственим стањем и инвалидитетом,
- брачним статусом и животом у самачком домаћинству.

Фокус је на искусеним, препознатим и непрепознатим облицима дискриминације и на генерацијским обрасцима који утичу на перцепцију равноправности.

Трајање: 60–90 минута

Величина групе: 6–8 учесница

1. Увод и изградња поверења (10 мин)

Фасилитатор каже:

„Овде смо да разговарамо о томе како жене ваших година виде равноправност и како су се ствари мењале током живота. Све што поделите остаје поверљиво. Не постоји тачан или погрешан одговор — важно је како Ви то осећате.“

Питања за увод:

- Како бисте описале положај жена када сте биле младе?
- Да ли мислите да се положај жена променио до данас? Како?

2. Препознавање и доживљавање дискриминације (20–25 мин)

Питања:

- Када чујете израз родна дискриминација, шта то за Вас значи?
- Да ли сте се у животу осећале да сте третиране другачије јер сте жена?
- Да ли се то доживљава другачије сада него раније?
- Да ли мислите да старије жене доживљавају посебне видове потцењивања, искључивања или невидљивости?

Подпитања по потреби:

- породица, локална заједница, здравствени систем, јавне службе, пензиони систем

3. Интерсекционалне разлике у искуству старења (20–25 мин)

Питања:

- Како се искуства живота старијих жена разликују у граду и на селу?
- Како материјални положај утиче на осећај зависности или самосталности?
- Како се разликују искуства Ромкиња, жена из мањинских заједница, жена са инвалидитетом?
- Да ли жене које живе саме имају другачији положај у заједници?

4. Генерацијски обрасци и унутрашње норме (15 мин)

Питања:

- Да ли мислите да жене Ваше генерације увек препознају дискриминацију када се она догоди?
- Да ли сте некада имале осећај да „треба ћутати“ или „трпети“ јер се тако очекивало?
- Како данас гледате на те ситуације?

5. Завршна рефлексија и препоруке (10–15 мин)

Питања:

- Шта би, по Вашем мишљењу, помогло да старије жене буду поштованије и равноправније?
- Шта би требало да се промени у заједници, породици или институцијама?
- Шта бисте поручиле млађим женама о достојанству и равноправности?

Напомене за фасилитатора

- Активно подстичите све учеснице, посебно оне тише.
- Не коригујте и не оспоравајте доживљаје — циљ је разумевање.
- Тишина је дозвољена — она значи да се мисли формирају.
- Записујте аутентичне реченице — оне ће бити кључне у анализи.
- Ако се јави емотивна реакција → признати осећање, пружити подршку, не гурати даље.

ПРИЛОГ 3

ПИТАЊА ЗА ДУБИНСКИ ИНТЕРВЈУ – РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

1. Увод

1. Можете ли укратко рећи нешто о себи (године, где живите, чиме сте се бавиле)?
2. Како бисте описале положај жена када сте биле млађе? Да ли се тај положај променио данас?

2. Искуства дискриминације

3. Шта за Вас значи „родна дискриминација“?
4. Да ли сте некада биле третиране другачије зато што сте жена? Примери из породице, посла, заједнице, институција.
5. Да ли, по Вашем мишљењу, старије жене данас доживљавају посебне облике потцењивања или невидљивости?
6. (Опционо) Да ли сте током живота биле изложене неком облику насиља или контроле? Које сте могле да се обратите?

3. Интерсекционална искуства

7. Да ли се положај старијих жена разликује у граду и на селу?
8. Како материјална ситуација утиче на Вашу (или туђу) самосталност и квалитет живота?
9. Како живе старије жене из мањинских група или жене са инвалидитетом?
10. Да ли жене које живе саме имају другачији положај у заједници?
11. (Додатно) Како здравствено стање утиче на Вашу самосталност и осећај равноправности?

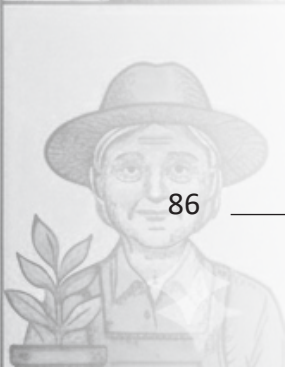
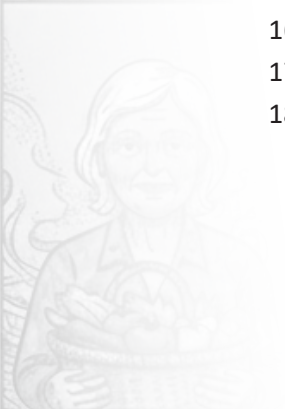
4. Норме и генерацијски обрасци

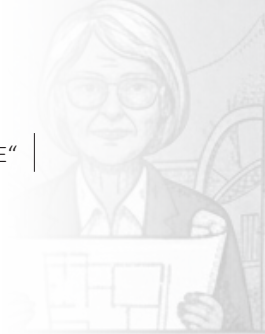
12. Да ли жене Ваше генерације увек препознају када је нешто дискриминација или понекад то прихватају као „нормално“?
13. Да ли сте раније „ћутале“ или „трпеле“ одређене ситуације зато што се то од жена очекивало?
14. Да ли данас другачије гледате на те ситуације? Шта се променило у Вашем ставу?

5. Завршна питања

15. Шта би pomoglo да старије жене буду више поштоване и равноправне у нашем друштву?
16. Коју поруку бисте упутиле млађим женама?
17. (Додатно) Која је најважнија животна лекција коју сте научиле као жена?
18. Да ли постоји нешто важно што бисте желеле да додате, а да нисмо поменули?

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

305-055.2(0.034.2)
316.66-053.9(0.034.2)
316.647.82-055.2(0.034.2)

“НЕРАВНОПРАВНО равноправне” [Електронски извор] : перцепција родне дискриминације код старијих жена / Наташа Тодоровић ... [и др.]. - Београд : Геронтолошко друштво Србије, 2026 (Сопот : Print & gif). - 1 USB флеш меморија ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насловне стране документа. - Тираж 100. - Прилози. - Напомене и библиографске референце уз текст

ISBN 978-86-83266-00-5

1. Тодоровић, Наташа, 1968- [autor]
а) Родна равноправност -- Стари људи б) Старење -- Жене

COBISS.SR-ID 184661001